

Bácsatyai Dániel

A 13. SZÁZADI FRANCIA–MAGYAR KAPCSOLATOK NÉHÁNY KÉRDÉSE

800 év múltán is lenyűgöző a 12. században kibontakozó francia szellem frissessége, amely alig néhány évtized alatt termékenyítette meg a keresztény Európa művelődését. E figyelemreméltó gyorsaság részben a keresztes hadjáratokhoz hasonló közös vállalkozásoknak köszönhető, amelyek során Európa a kelet felé tartó hadseregek országútjává vált. Aligha véletlen, hogy a Magyar Királyság a keresztes államok fénykorában, a 12. században vált vonzóvá a francia dinasztikus politika számára, éppen akkor, amikor az ortodox rítusú országok mellett a keleti diplomácia színterén a latin államok is megjelentek. A keresztes hadjáratoké mellett az írott szó kalandjának egyik fontos állomása is épp erre az időre esik: Hajnal István minden joggal tulajdoníthatta az oklevélírás Európa-szerte azonos időben megjelenő egyező betűformáit Párizs valóban egyetemes hatásának.¹ Névtelen *gesta*íróknál, az alighanem egyetemi fokozattal rendelkező P. mesternél az orléans-i iskola hatását² és franciás udvari olvasmányok nyomait mutatták ki,³ s a franciaországi eredetű szerzetesrendek hazai monostoraiban – miként a pontigny-i apátságból Magyarországra kölcsönadott ciszterci könyvek 12. századi jegyzéke igazolja – bizonyosan nem voltak ismeretlenek a francia egyházi szerzők.⁴ A latinok Kárpát-medencei jelenléte a 11. századtól folyamatos, ám a 13. századtól kezdve nem egyszer már a nevét is ismerjük azoknak a francia klerikusoknak és mesterembereknek, akik a szoros egyházi és dinasztikus kapcsolatoknak köszönhetően a Magyar Királyságban jártak, s tevékenységükkel kitörölhetetlen nyomott hagytak a hazai művelődés emlékein.

¹ *Hajnal István*: Írástörténet az írásbeliség feljululása korából. Bp. 1921.

² *Győry János*: *Gesta regum – gesta nobilium*. Tanulmány Anonymus krónikájáról. Bp. 1948. 39–65.

³ A francia nyelvű udvari irodalom Anonymusnál tetten érhető elemeiről lásd *Győry J.*: *Gesta i. m.* 61., illetve *Veszprémy László*: „Álom és hazugság” Anonymusnál. *Magyar Könyvszemle* 107. (1991) 109–113.; *Bácsatyai Dániel*: Levélírás és prologus 12. századi forrásainkban. *Történelmi Szemle* 52. (2010) 1. sz. 127–131.

⁴ *Lovass Gyula*: Egy középkori francia kolostor könyvei Magyarországon. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 62. (1938) 224–226.

Nemcsak franciák jártak azonban Magyarországon, hanem – mint ismeretes – a magyar király alattvalói is megfordultak a Francia Királyságban, némelyikük pedig nem is mindennapi karriert futott be új hazájában. Régóta ismertek a párizsi Sainte-Genève apátság iskolájában tanuló magyar diákok;⁵ közülük nem csak a francia földön elhunyt Betlehem diák, s a hazájukba visszatérő Lukács és Jób érsekek, valamint Adorján kancellár sorsának alakulását ismerjük, hanem – mint manapság gyakran elfelejtik – Mihályét is. Jób érsekről írt cikkében már Györffy György is megjegyezte, hogy Mihály szerepel az apátság 13. század közepe előtt vezetett nekrológiumában.⁶ Valóban így van, itt az áll ugyanis, hogy egy június 19-i napon elhunyt *frater Michael, clericus de Hungaria, canonicus noster ad succurrendum*.⁷ Mihály klerikus ezek szerint halála közeledtét érezve kanonoki ruhát öltött (*canonicus ad succurrendum*) a reguláris kanonokokközösséggé alakult egykori apátságban.⁸ Ehhez kapcsolódóan máris egy megjegyzést kell tennünk. Egy másik híres párizsi oktatási központ, a Saint-Victor apátság halottaskönyve ugyancsak megőrzött magyar vonatkozású híradást, megemlékezik ugyanis Gertrúd magyar királyné halálának időpontjáról, hozzátéve, hogy II. András elhunyt felesége egy miseruhát ajándékozott az intézménynek.⁹ Az adományt könnyű lenne a királyné

⁵ *Jakubovich Emil*: P. mester. In: Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai tevékenységének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján. Bp. 1925. 185–186.; a középkor későbbi évszázadainak párizsi magyar diákjairól lásd *Gábrriel Asztrik*: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. Egyetemes Philológiai Közlöny 62. (1938) 182–210.

⁶ *Györffy György*: Jób esztergomi érsek kapcsolata III. Béla királlyal és szerepe a magyar egyházi művelődésben. Aetas 9. (1994) 1. sz. 58–63.

⁷ *Obituaires de la province de Sens I–IV*. Szerk. Auguste Molinier. Paris 1902–1923. (a továbbiakban: OPS), I. 1. 502. Az adatot már Gábrriel Asztrik is ismerte, de nem kötötte Betlehem diák Mihály nevű tanulóársához. Vö. *Gábrriel A.*: Magyar diákok i. m. 201. A Gábrrielnél olvashatókkal ellentétben nem állítható, hogy e Mihály klerikus 1219-ben halt volna meg, mint ahogy a *canonicus ad succurrendum* sem kiegészítő kanonokot jelentett lásd *Glossarium mediae et infimae latinitatis I–X*. Szerk. Charles du Fresne Du Cange et al. Niort 1883–1887. II. 96. col. C.

⁸ A Magyarországi Mihályhoz hasonló francia földről szakadt magyar klerikusok használhatták azt a lapszéli jegyzeteiben 11 magyar szó magyarázatát is tartalmazó kódexet, amelyet Oxfordban őriznek (Bodleiana, Ms. Lyell 70). Lásd *Mezey László*: Az oxfordi glosszák. Magyar Nyelv 77. (1981) 372–376. Egy ugyancsak magyar nyelvű glosszát tartalmazó, párizsi vonatkozású kódexre Gábrriel Asztrik hívta fel a figyelmet. Vö. *Gábrriel Asztrik*: Egy XIII. századi magyar klerikus párizsi egyetemi szentbeszéd gyűjteménye. Egyetemes Philológiai Közlöny 67. (1943) 190–192. Az általa 13. századnak tartott vatikáni kéziratot (Pal. Lat. 460) utóbb 14. századnak írják le. Vö. *Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára*: Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I–III. Bp. 1988–1994. II. 187. no. 2557.

⁹ V. Kal. Sept. Item anniversarium domine Gertrudis, Hungarorum regine, de cuius beneficio habuimus optimam casulam. – OPS I. 1. 589.

dinasztikus kapcsolataival magyarázni, hiszen Gertrúd sógora – igaz rövid ideig – II. Fülöp francia király volt. Lehetséges azonban, hogy afféle adományról van szó, mint azok a selyemből készült miseruhák, amellyel a Sainte-Genève apátság iskolájában tanuló Betlehem diák szülei örvendeztették meg a monostor előljáróit, s a királyné magyarországi diákok párizsi iskoláztatását honorálta ezen a módon.¹⁰

Kivételes szerencse, hogy fennmaradt a Betlehem sorsáról számot adó levél, amely megőrzött néhányat a párizsi magyar diákok nevei közül; az anyakönyvek hiánya miatt azonban a franciaországi oktatásban részesülő magyar egyháziak nevei elapadnak a 13. század elejére. Mindezért kárpótolnak azok a jobbra világi személyek, akiknek híret megőrizték a kontinens levéltárai és elbeszélő forrásai. Jelen írás az ő nyomukba ered, s néhány olyan izgalmas, bár kétségtelenül nehezen körvonalazható személyt mutat be, akik szerepet kaptak a két nép 13. századi érintkezéseiben.

Hugo de Marchia in Hungaria

A magyar földre lépő és huzamosabb ideig itt tartózkodó franciák között nemcsak egyháziak, trubadúrok,¹¹ *hospesek* és kézművesek,¹² hanem lovagok (nemes családok világi tagjai) is jelen voltak. Közéjük tartozhatott Courtenay Jolánta unokatestvére, Hugó, aki Troisfontaines-i Albericus híradása szerint a magyar

¹⁰ Attulerunt nobis xenia devotionis vestre duas casulas sericas, et unum vexillum et marcam argenti, cum nummo aureo, et quinque solidis ad faciendum calicem, et equum album ad convehendos lapides in opus edificii nostri liberaliter obtulerunt. – Patrologiae cursus completus, series latina. I–CCXXI. Szerk. Jacques-Paul Migne. Paris 1841–1864. CCXI. 336.

¹¹ Peire Vidalról és Gaucelm Faidittről lásd *Eckhardt Sándor*: Trubadúrok Magyarországon. Irodalomtörténet 49. (1961) 129–137. Korántsem hozzájuk mérhető a harmadik, Magyarországon megfordult társuk, Guillem Raimon. Róla lásd *Zemplényi Ferenc*: Trubadúrok Magyarországon. Vita Falvy Zoltán könyvével. Irodalomtörténeti Közlemények 96. (1991) 619–620. A trubadúrok Magyarországra vonatkozó ismereteiről lásd *Seláf Levente*: Trubadúrok Magyarországon. In: *Allegro con brio. Írások Zemplényi Ferenc hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Bánki Éva – Tóth Tünde. Bp. 2002. 217–229.

¹² Róluk részletesen ír *Székely György*: A székesfehérvári latinok és a vallonok a középkori Magyarországon. In: *Székesfehérvár évszázadai 2. Középkor*. Szerk. Kralovánszky Alán. (István Király Múzeum Közleményei A sorozat 14.) Székesfehérvár 1972. 45–72. A magyarországi vallon kézművesekről összefoglalóan lásd *Szende László*: Francia kézművesség az Árpád-kori Magyarországon. In: *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban*. Szerk. Györkös Attila – Kiss Gergely. Debrecen 2013. 315–326. A manapság már inkább dilettáns műértő-utazónak tekintett Villard de Honnecourt-ról és albumáról lásd *Gerevich László*: Villard de Honnecourt Magyarországon. Művészettörténeti Értesítő 20. (1971) 81–105.; *Takács Imre*: Villard de Honnecourt utazása a művészettörténetben. *Ars Hungarica* 22. (1994) 1. sz. 15–19.

királyné ismeretlen nevű apai nagynénjének, egy Courtenay-lánynak volt a fia.¹³ A ciszterci történetíró számos unikális genealógiai híradást őrzött meg, amelyek ugyanúgy korábbi feljegyzéseken alapulhatnak, mint Albericus magyarországi értesülései. Hugóról és rokonságáról az 1197. évi bejegyzésben Szent Vilmos chaalis-i ciszterci apát, majd bourges-i érsek (†1209) családfája kapcsán ejt szót történetírónk. Jolánta apai és Hugó anyai nagyanyja, Courtenay Erzsébet ugyanis a szentéletű főpap rokona (*soror vel neptis ipsius*) volt. Ugyanitt emleget Albericus egy másik unokatestvérét is, Izabellát, aki 1200-ban Földnélküli János angol uralkodó felesége lett, ám királyi férje halála után négy évvel (1220) újból férjhez ment, s végül 1246-ban hunyt el. A troisfontaines-i történetíró ezen a helyen Izabellát *moderna regina Angliéként* említi, ami joggal vethetné fel, hogy a genealógiai feljegyzés 1216, vagy még inkább 1220 előtt íródott, következésképpen Hugó is ekkoriban tartózkodhatott Magyarországon. A krónikát az MGH forráskiadvány-sorozatában publikáló Paul Scheffer-Boichorst azonban arra figyelmeztetett, hogy Izabella második férje, Lusignani X. Hugó oldalán, La Marche és Angoulême grófnéjaként is megtartotta *regina Anglie* címét, amelyet még 1242-ben is használt.¹⁴ A bejegyzés keletkezésének *terminus ante quem*e tehát valójában Izabella halála, azaz 1246, így Hugó magyarországi működését sem helyezhetjük teljes bizonyossággal évtizedekkel e dátum elé.

Albericus a következőképpen nevezi meg Jolánta magyar földön tartózkodó unokatestvérét: *Hugo de Marchia in Hungaria*.¹⁵ A kérdés csak az, hogy a *Marchia* helynév ebben az esetben Hugóhoz vagy Magyarországhoz kapcsolódik-e szervezesebben, vagyis, hogy francia avagy magyar földön kell-e keresnünk a kérdéses területet. *Marchia* Franciaországban elsősorban La Marche grófságot jelöli, amelynek urai 1199-től a Lusignanok, az angol korona engedetlen poitou-i hűbéresei voltak.¹⁶ Mivel a La Marche-t birtokló családban a legidősebb fiú

¹³ Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. I–XXXIX. 1826–2009. (a továbbiakban: MGH SS) XXIII. 874.

¹⁴ MGH SS XXIII. 644–645. 27. jegyz.

¹⁵ E megjegyzés a hazai szakirodalomban egyedül Machovich Viktor érdeklődését keltette fel. Lásd *Machovich Viktor*: A magyar–francia ciszterci kapcsolatok történetéhez. Egyetemes Philológiai Közlöny 59. (1935) 278. 34. jegyz.

¹⁶ *Sidney Painter*: The Lords of Lusignan in the Eleventh and Twelfth Centuries. Speculum 32. (1957) 43. A harmadik keresztes hadjáratban is részt vevő Hugó egyike volt azoknak, akik elkísérték Aquitániai Eleonóra angol anyakirálynét német földre, az I. (Oroszlánszívű) Richárd kiszabadítását célzó tárgyalásokra (1194). Uo. 42.

általában a Hugó nevet viselte, így nem zárkozhatunk el attól a lehetőségtől, hogy a mi Hugónk is ehhez a famíliához tartozott. Az első jelölt a La Marche grófi címét legelőbb viselő IX. Hugó, aki – 1180 körül válhatott nagykorúvá – elkísérte I. (Oroszlánszívű) Richárdot a harmadik keresztes hadjáratba, s 1219-ben halt meg Damiettánál az ötödik keresztes hadjárat során.¹⁷ Édesanyját *Aurengard*nak hívták, ám az ő családi kötelekeiről semmi bizonyosat sem tudunk.¹⁸ IX. Hugó nem Courtenay Jolánta, hanem Jolánta édesapja, az ugyancsak 1219-ben elhunyt Courtenay Péter nemzedékéhez tartozott; a magyar királyné házasságkötésekor már legkevesebb ötven éves lehetett.¹⁹ Jóval nagyobb eséllyel jöhet szóba az előbbi fia, X. Hugó (1188 előtt–1249). Az ő édesanyja teljességgel ismeretlen,²⁰ így feltehetjük: akár a Courtenay-családhoz is tartozhatott. A felvetés roppant kétséges lehetőség marad csupán, amelynek háttérében ott a bizonytalanság: miért mulasztotta el Albericus megemlíteni, hogy a Magyarországon tartózkodó Hugó a híres Lusignan-ház feje, La Marche és Angoulême grófja volt? További akadályt jelentene, hogy az azonosság fennállása esetén az Izabella angol királynéval összeházasodó X. Hugó saját unokatestvére hitvesévé vált volna, mivel Izabella Courtenay Péter Alíz nevű hűgának lánya volt. Az unokatestvérek közötti házasságot – mint másodfokú rokonságban álló személyek egybekelését – szigorúan tiltották az egyházi törvények. X. Hugó emellett tudomásunk szerint egész életét az angol és a francia uralkodók elleni harccal töltötte, s csak egyszer járt keleten. Ez az utazás azonban egyúttal az utolsónak is bizonyult, mivel apjához hasonlóan keresztesként vesztette életét Szent Lajos oldalán 1249-ben, ugyancsak Damiettánál.

¹⁷ *Uő*: The Houses of Lusignan and Châtellerault 1150–1250. *Speculum* 30. (1955) 379.

¹⁸ IX. Hugó anyjának nevét egy 1166. évi adomány említi, amelyet Sidney Painter még nem ismert. Vö. *Recueil des documents de l'abbaye de Fontaine-le-Comte (XIIe–XIIIe siècles)*. Szerk. Georges Pons. *Archives historiques du Poitou* 61. Poitiers 1982. 27–29, no. 19. Idézi *Jacques Duguet*: *Notes sur les vicomtes de Châtellerault*. 1997. (<http://duguet.pagesperso-orange.fr/Chatel.htm>, letöltés 2016. okt. 21.) Az adat még nem szerepel Duguet 1981-ben megjelent eredeti tanulmányában. Vö. *Uő*: *Notes sur quelques vicomtes de Châtellerault*. *Bulletin de la Société des antiquaires de l'ouest* 4e sér. 16. (1981) 265–270.

¹⁹ 1200-ban már felnőtt korú fia volt, így legkésőbb 1185 körül már házas embernek kellett lennie. Vö. *Painter, S.*: *The Houses of Lusignan* i. m. 378. Mivel édesanyja mellett ő is feltűnik az 1166. évi adományban, így bizonyosan e dátum elé helyezhetjük születését.

²⁰ IX. Hugó egyetlen ismert felesége Angoulême-i Matild volt, ám ő nem lehetett X. Hugó édesanyja. Erre utal az az 1233-ban kelt dokumentum, amelyben Matild évjáradék fejében lemondott angoulême-i és La Marche-i igényeiről X. Hugó és felesége, Izabella javára, a nélkül azonban, hogy egy szóval is utalna arra, hogy X. Hugó a fia. Lásd *uo.* 378–379.

Úgy vélem, hogy jóval nagyobb valószínűséget tulajdoníthatunk annak a lehetőségnek, hogy Albericus híradásának *Marchiája* az *in Hungariával* áll szorosabb kapcsolatban, azaz Hugó valójában egy magyarországi *Marchia* után nyerte nevét. Köztudott, hogy a korai Árpád-korban déli határispánságként megszervezett terület *marchia* elnevezése a Szerémséget jelölő *Marchia* toponimben élt tovább.²¹ A régióban már a 11. században megtelepedtek latin *hospesek*, s központjukhoz, Francavilla (Nagyolaszi) városhoz legalább két francia kapcsolatokkal rendelkező egyházi intézményt köthetünk. A település mellett korszakunkban premontrei apátság működött, ahova a franciaországi Riével szerzetesei költöztek be,²² s a városon belüli ferences kolostorban nyugodott az első magyarországi ferencendi provinciális, a holtában csodát tevő János, aki állítólag a francia királyok véreből származott.²³ A rendi hagyományok szerint domonkos kolostor is működött itt.²⁴ A közeli Péterváradra Troisfontaines-ből érkeztek ciszterci szerzetesek, s a régióban a johannitáknak²⁵ és a Szent Sír Kanonokrendnek is volt háza, bár ezek elhelyezkedése sajnos ismeretlen.²⁶ A frankok egykori jelenlétére

²¹ Györffy György: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 2. (1952) 338–344.; Zsoltos Attila: Confinium és marchia. Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről. Századok 134. (2000) 112–115.

²² Hervay F. Levente: Frankavilla. In: Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítás a Pannonhalmi Bencés Főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma 2001. 489–490.

²³ Borovszky Samu: A ferencziek történetéhez. Történelmi Tár 18. (1895) 750.; Stanko Andrić: Blessed John the French, the First Franciscan Minister Provincial in Hungary, and his Miracles. In: Promoting the Saints. Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for His 60th Birthday. Szerk. Gecser Ottó et al. (CEU Medievalia 12.) Bp. 2011. 83–102.

²⁴ Scriptorum Ordinis Praedicatorum. I–II. Lutetiae Parisiorum 1719–1721. I. ix.

²⁵ Hunyadi Zsolt: Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam... A johanniták Magyarországon a 14. század végéig. Aetas 17. (2002) 4. sz. 63.

²⁶ Kurecskó Mihály – Stossek Balázs: A Szent Sír Kanonokrend története Magyarországon. In: Capitulum 1. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szerk. Koszta László. Szegedi Középkorász Műhely. Szeged 1998. 98. A horvát szakirodalomban általánosan elterjedt nézet, hogy a II. András 1207-ből származó kiváltságlevelében szereplő *domum...* *Dominici sepulchri in Marchia* csupán elírás, s a rendház valójában nem *Marchiában*, hanem a Kőrös megyei Marča-hegy északnyugati lábánál található Stara Marča területén volt. Vö. Lelja Dobronić: Regularni kanonici Sv. Groba Jeruzalemskog u Hrvatskoj. Croatica Christiana periodica 8, 14. (1984) 23–24. Fennmaradt dokumentumaink azonban egyértelműen vallanak a kérdéstről. Az 1207. évi dokumentumot két átirás tartotta fenn, s mind a két helyen kétségtávolan *in Marchia* olvasható (1375: DF 277911, 1629: DL 36114). Lásd még Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Szerk. Szentpétery Imre – Borsos Iván. Bp. 1923–1987. (a továbbiakban: RA), I. 1. 72–73., no. 230. Emellett a mai

emlékeztet a szőlőjéről híres Tarczal-hegység délszláv Fruška Gora elnevezése, csakúgy, mint a vidék bizánci forrásokban felbukkanó Phrangochorion neve.²⁷ A magyarországi *Marchia* területén tehát aligha lepődhetnénk meg egy francia előkelő felbukkanásán.

Ismeretes, hogy a határvidék egy részét legkésőbb 1223-tól II. András háromszorosan megözvegyült nővére, Margit birtokolta. A Konstantinápolyt elfoglaló latinok vezetőivel is házassági kapcsolatra lépő egykori bizánci császárnét hazatérése után a szerb források a Szerémség úrnőjeként emlegetik.²⁸ Szerémségi és más délvidéki birtokai mellett azonban övé volt Keve vára is, a hozzá tartozó megyével együtt. II. Angelosz Iszaakiosz császártól született második fia, Kaloján herceg a Szerémség ura (*dominus Sylvaniae*) titulussal jelenik meg forrásainkban, s bizonyosan ugyanő állt az 1230-as években Temes (1233), Keve (1235) és Bács

Stara Marča falut a középkorban sosem nevezték Marčának; neve az összes írásos emlék szerint Mindszent volt. Vö. *Georg Heller: Comitatus Crisiensis. Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München* 10. München 1978. 146. A török által elpusztított falu helyén a 16. század második felében felépült görögkeleti monostor már valóban a Marča nevet viselte, ám ezt a fölötté magasodó hegyről nyerte az intézmény. Erről V. Pál pápa 1611-ben kiadott bullája tudósít, amely a monostort az unitus szerb püspökség központjává tette. Vö. *Nicolaus Nilles: Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris S. Stephani. Oeniponte* 1885. 738–739. A pápai bulla kétségtelenné teszi, hogy a kalugyerek az egykori plébániatemplom romjain alapították monostorukat – egyébiránt Szent Mihály tiszteletére –, így a középkori Mindenszentek egyház és a Stara Marča-i temetőben ma is álló Mindenszentek kápolna közt aligha lehet folytonosság. A 18. században felújított monostor, amelynek helyét az Első Katonai Felmérés még feltünteti, a mai falutól délkeletre, a hegy lábánál volt, s helyén most ortodox kápolna áll.

²⁷ *Székelgy Gy.: A székesfehérvári latinok i. m.* 63–64.

²⁸ Életrajzára *Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek* 1892. 394–406.; *Uő: Margit császárné fiai. Századok* 37. (1903) 590–595. Margit 1216-ig uralkodott Monferrati Bonifáctól született fia, a kiskorú Demeter nevében a Thesszalonikéi Királyságban, ám a helyi lombard nemesség nyomására Demeter helyett féltestvére, Monferrati Vilmos vette át a hatalmat. 1217-ben eltűnnek a forrásokból az ifjú király uralmának támogatói. Vö. *Filip Van Tricht: The Latin Renovatio of Byzantium. The Empire of Constantinople (1204–1228).* Leiden–Boston 2011. 171. Margit is ezekben az években térhetett vissza Magyarországra: 1219 márciusában III. Honorius pápa II. András kérésére személyét szentszéki *protectio* alá helyezte, négy évvel később pedig már magyarországi birtokait is oltalmába vette. Demetert 1222-től a nyugat udvaraiban, a pápa és II. Frigyes mellett találjuk: de megfordult Magyarországon és Velencében is. Vö. *Wertner M.: Margit császárné i. m.* 601–602. A királyság 1224. október 1. és december 31. között veszett el a latinok számára, amikor Theodórosz epiruszi despota elfoglalta a fővárost. Vö. *Jean Longnon: La reprise de Salonique par les Grecs en 1224.* In: *Actes du VIe congrès international d'études byzantines, Paris 27 juillet – 2 août 1948.* I. Paris 1950. 141–146.

(1238–1242) vármegyék élén.²⁹ Nincs adatunk arra, hogy Margit és fia délvidéki uralma előtt valaha is egy kézben összpontosultak volna a fenti határispánságok, ám tulajdonképpen a Szerémség Kaloján előtti urairól sincsenek információink; óvatosan felvethető tehát, hogy *Hugo de Marchia in Hungaria* azonos volt a magyar földön igen ritka – s minden bizonnyal francia eredetre utaló – nevet viselő Hugó kevei ispánnal, aki 1213-ban, még május 29. előtt töltötte be ezt a tisztséget³⁰ – talán feltételezhető szerémségi tisztségével párhuzamosan. A felvetés valószínűségét csökkentő körülmény, hogy az azonosság esetén Jolánta unokatestvérének már az 1215. évi esküvő, sőt már Gertrúd királyné halála előtt (1213. szeptember 28.) Magyarországon kellett tartózkodnia – azt kellene tehát feltételeznünk, hogy a Jolántával kötött házasságtól függetlenül került a királyság területére.

Nem elképzelhetetlen természetesen, hogy *Hugo de Marchia* nem világi, hanem egyházi személy volt. Tudjuk, hogy a Hugó nevet viselte Egres egyik 13. század eleji apátja, aki azelőtt a franciaországi Cercamp élén állt.³¹ Ugyanígy hívták a gyulafehérvári káptalan egy főesperesi rangú kanonokját 1213-ban.³² E két Hugó személye azonban nem köthető a Szerémséghez. Ami *Marchiát* illeti, Albericus írói működésének helyszínén kétségkívül tisztában lehettek azzal, hogy a magyarországi *Marchia* milyen területet jelöl, hiszen 1235-ben Troisfontaines-ből alapították a szerémségi Pétervárad ciszterci apátságát. A Péterváradot említő ciszterci rendi statútumok is ismerik a Szerémség *Marchia* nevét.³³ Mindezek után nem lenne meglepő, ha Hugó Pétervárad egyik első apátja lett volna, csakhogy ezt a gyanút még oly csekély forrásokkal sem tudjuk alátámasztani, mint a kevei ispánnal való azonosságát.

Akár azonos Hugónk az 1213. év kevei ispánjával, akár nem, kétségtelen, hogy Jolánta királyné Hugó nevű unokatestvére Magyarországon tartózkodott valamikor az évszázad első felében. Mindennek kapcsán röviden érintenünk kell egy kérdést, amely az utóbbi két és fél évtizedben számos hazai szerző érdeklődését

²⁹ *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 11. Bp. 2011. 127., 161–162., 212.

³⁰ RA I. 1. 90–91., no. 281.

³¹ *Bácsatyai Dániel*: Az egresi ciszterci monostor korai történetének kérdései. Századok 149. (2015) 266–267.

³² Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I–VII. Szerk. Franz Zimmermann – Carl Werner – Gustav Gündisch. Hermannstadt–Köln 1892–1991. I. 16. no. 27.

³³ 1235: „montana Sancti Petri in Marchia”. Vö. *Hervay Ferenc L.*: Repertorium Historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. Bibliotheca Cisterciensis 7. Roma 1984. 133.

felkeltette; azt a vitát tudniillik, hogy ki is nyugodhatott a pilisi ciszterci apát-ság romjai közt előkerült, lovagalakot ábrázoló kőtöredék alatt, amelyet a művészettörténészek az első hazai lovagi síremléknek tekintenek, és stílusjegyei alapján észak-franciaországi iskolákhoz kötnek.³⁴ Mivel a ciszterciek statútumai szerint csak királyok, királynék, főpapok, valamint a kérdéses monostor alapítói és örököseik (*fundatores seu haeredes fundatorum*) voltak arra méltók, hogy a rend monostoraiban helyezték őket végső nyugalomra,³⁵ így – nem lévén sem király, sem királyné, sem főpap – a 13. században faragott lovagsír tulajdonosa a Pilist alapító III. Béla örököse, azaz vélhetően egyenes ági leszármazottja volt. A Takács Imre által felvetett Courtenay Róbert latin császár uralkodóként valóban jogosult lehetett volna arra, hogy Pilisen nyugodjon, ám nővére, Jolánta királyné révén aligha. A források egyhangú tanúsága szerint Róbert azonban nem Magyarországon, hanem a Peloponnészoszi-félszigeten hunyt el (1228), így sírja is ott keresendő, s nem Pilisen.³⁶ Ismerjük a császár azonos nevű nagybátyjának temetkezésére vonatkozó terveit is; az ő személyét – igaz nagyon óvatosan – Bárány Attila hozta összefüggésbe a pilisi lelettel.³⁷ E másik Róbert a Szentföldön hunyt el 1239-ben, s még 1225-ben úgy rendelkezett, hogy a Courtenay-k régi monostorában, a fontainejeani

³⁴ *Takács Imre*: Esztergomi sírkőtöredék a 13. századból. *Ars Hungarica* 16. (1988) 1. sz. 121–132. Takács Imre itt még az Árpád-ház vagy az Andechs-Meráni hercegi család egyik tagjára gondolt, ám 1994-ben már nevesítette jelöltjeit: András herceget (II. András fiát) és Courtenay Róbert latin császárt. Vö. *Takács Imre*: Lovag síremlékének töredékei, Pilis. In: *Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Katalógus. Magyar Nemzeti Galéria. Bp. 1994. 256–257.*

³⁵ A gyakorlat kialakulását nyomon követhetjük a ciszterci statútumokban, illetve a szabályozás betartásának kikényszerítését célzó káptalani rendelkezésekben. 1157: „Ad sepeliendum non nisi fundatores recipiantur.” – *Statuta capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786. I–VIII. Ed. Josephus Canivez. Louvain 1933–1941. (a továbbiakban: SCGOC), I. 68.; 1180: „In oratoriis nostris non sepeliantur, nisi reges et reginae et episcopi, in capitulis abbates, vel etiam praedicti, si maluerint.” – SCGOC I. 87.; 1205: „statutum est et firmatum a capitulo ne *fundatores seu haeredes fundatorum* ad sepulturam aliquam recipiantur ulterius, nisi de consensu et licentia eorum, quorum eos esse constiterit fundatores.” – SCGOC I. 311. Az 1205. évi általánosan megfogalmazott szabályt azért hozta a generális káptalan, hogy Cîteaux apátja saját monostorába vitethesse a maizières-i apátságban eltemetett Sándort, Hugó burgundi herceg 1205-ben elhunyt másodszületett fiát. Valójában arról van tehát szó – s ezt igazolja a Babenbergeket temetkezési helyeként szolgáló heiligenkreuzi ciszterci apát-ság Benkő Elek által említett példája is –, hogy a ciszterci monostorokba a fejedelmi és főpapi személyeken kívül csak a kegyúr és közvetlen családtagjai (felesége és gyermekei) temetkezhetnek, s a rendi monostorok kifejezetten számot tarthattak az örökösök földi maradványaira.*

³⁶ *Bárány Attila*: Courtenay Róbert latin császár Magyarországon. In: *Francia-magyar kapcsolatok i. m. 163–164.*

³⁷ Uo. 171–176.

ciszterci apátságban temessék el, ahol egy ideig rokona, a már emlegetett Vilmos bourges-i érsek viselt apáti hivatalt;³⁸ aligha van okunk tehát Magyarországhoz kötni személyét. E két Róberttel ellentétben Jolánta *marchiai* unokatestvérének életrajzáról éppen elég keveset tudunk ahhoz, hogy feltételezhessük: őt temették a pilisi apátságba, jóllehet Benkő Elek jogosan állapította meg, hogy II. András második feleségének rokonságát inkább a Jolánta szívéhez közelebb álló Egresen kereshetnénk.³⁹ A ciszterci szabályozás ismeretében azonban ezt a lehetőséget is el kell vetnünk: Jolánta királyné oldalági rokonaként Hugót semmiképp sem tekinthették III. Béla örökösének, így – ha a szerzetesek valóban betartották generális káptalanjaik előírásait – sem Pilisen, sem pedig Egresen nem temethették volna el. A sírlap tulajdonosát tehát Jolánta rokonsága helyett határozottan az Árpádokhoz köthetjük, s aligha hozhatjuk összefüggésbe mással, mint II. András és Gertrúd 1234-ben elhunyt fiával, András herceggel.

Anselmus dominus de Keu

1253 júliusában IV. Ince pápának egy magyar illetőségű házassági ügyben kellett állást foglalnia, s mint látni fogjuk, az eset szereplői nem jelentéktelenek sem témánk, sem az Árpádok családtörténete szempontjából.⁴⁰ A diszpenzációért folyamodó pár negyedfokú rokonságban állt egymással, ami a nőszülés megkérdőjelezhetetlen akadályának számított. A házassulókért nem kisebb személy, mint II. András sógora, II. (Courtenay) Balduin konstantinápolyi latin császár, és a menyasszony nagyanja, egy *comitissa Viennensis*nek nevezett előkelő hölgy járt közben. IV. Ince

³⁸ *Jean Du Bouchet*: Histoire généalogique de la maison royale de Courtenay. Preuves. Paris 1661. 29–30.

³⁹ *Benkő Elek*: Abenteuerlicher Herrscher oder gütiger Patron? Anmerkungen zu der Rittergrabplatte aus dem Zisterzienserkloster Pils. Acta Archaeologica 59. (2008) 481–482. Benkő szerint az egykori sírba legvalószínűbben egy III. Bélához vagy II. Andrásához közel álló *comes* temethettek, aki szerepet kaphatott a pilisi apátság alapításának esetlegesen elhúzódó folyamatában. A sírkőtöredéken valóban szerepel a *comes* szó („PRECIVM COMITVM FVIT HIC ALIORVM”), ám Benkő arra is hoz példát, amikor a kifejezés királyi sírfeliratban olvasható. Igaz, az általa említett II. Henrik angol király – Anjou grófjaként – valóban viselte a *comes* címet. A sírkő felirata – töredékessége miatt – mindenesetre igen szerény támpontot szolgáltat az alatta fekvő személy azonosításához.

⁴⁰ 1253. július 15.: Archivio Segreto Vaticano (a továbbiakban: ASV) Reg. Vat. 23 f. 5v. A bulla regesztáját Élie Berger közölte: Les registres d’Innocent IV. I–IV. Szerk. Élie Berger. Paris 1884–1911. (a továbbiakban: Reg. Inn. IV), III. 289. no. 6862.

bullája az ara édesanyjáról őrizte meg a legtöbb információt: a Pozsega úrnőjeként (*domina de Posaga*) emlegetett asszonyt Matildnak hívták, s II. Balduin császár unokahúga volt. Egy hazánkban visszhangtalanul maradt cikkében az amerikai szlavista Gordon Lawrence McDaniel (1943–2011) Matildot Kaloján szerémi herceg feleségével azonosította, s helytálló megoldást ajánlott a Matild édesanyjának címében olvasható *Viennensis* jelzőre vonatkozóan is.⁴¹ II. Balduin császár egyik nővére, Courtenay Margit a luxemburgi Vianden grófjához (*comes Viennensis*), Henrikhez ment feleségül (1215 k.), így a IV. Ince által a latin császár unokahúgaként emlegetett Matild bizonyosan az ő leányuk volt. E családi kapcsolat emlékét őrzi az a freskó, amely a festői viandeni várkastélyban található, s a Courtenay-k családfáját ábrázolja – a genealógiai tábla feltünteteti Courtenay Jolánta férjét, II. Andrást is.⁴²

A pápai bulla természetesen megnevezi az engedélykérőket is: a menyasszony Matild leánya, Mária, míg a vőlegény egy bizonyos *Anselmus de Keu* (a bullákban másképp: *de Kau* vagy *de Quo*), egy vele azonos nevű nemes úr fia volt. A pápa engedélyezte a pár egybekelését, amit a következő év januárjában meg is erősített; e bullából derül ki, hogy Mária apja a néhai Kaloján volt (*Marie nate quondam Caloiohanni*).⁴³ Hamarosan azonban újabb akadály merült fel az immár elhált házassággal kapcsolatban – fény derült ugyanis arra, hogy Mária és *Anselmus dominus de Keu* között nem negyedikkel kevert ötöd-, hanem harmadikkal kevert negyedfokú vérrokonság (*tertius et quartus consanguinitatis gradus*) állt fenn. 1255. január 15-én az új pápa, IV. Sándor ez alól is felmentést adott, s a házaspár együtt maradt.⁴⁴ A pápa felé ezúttal a magyar bíboros, Bánca István prenestei püspök közvetítette a kérelmet.

⁴¹ *Gordon L. McDaniel: On Hungarian-Serbian Relations in the Thirteenth Century: John Angelos and Queen Jelena. Ungarn-Jahrbuch 12. (1982–1983) 43–50.*

⁴² *Bárány Attila: King Andrew of Hungary in Philippe Mouskés' Chronique rimée. In: Byzance et l'Occident: Rencontre de l'Est et de l'Ouest. Szerk. Egedi-Kovács Emese. Bp. 2013. 43.*

⁴³ 1254. január 13.: ASV Reg. Vat. 11, f. 42r.; Reg Inn. IV. III. 351. no. 7178. – Eddig nem volt ismert, hogy Kalojánnak gyermekei lettek volna. IV. Béla és királlyá koronázott fia 1260-ban Pannonhalmának adományozták Szigligetet, amelyet korábban Atyusz bán és egy bizonyos *Kalyanus comes Grecus* birtokolt. A két oklevél szerint e Kaloján *absque heredibus*, illetve *absque solatio liberorum* halt meg. Vö. A Pannonhalmi Főapátság története. I–VI. Szerk. Erdélyi László – Sörös Pongrác. Bp. 1902–1916. II. 309–311. no. 39–40. Ha valóban IV. Béla legkevesebb tíz éve elhunyt unokatestvérééről van itt szó, akkor a fenti fordulatok csakis a fiúgyermek hiányára vonatkozhatnak.

⁴⁴ 1255. január 15.: ASV Reg. Vat. 24, f. 6v. A bulla szövegének kiadását lásd *Les Registres d'Alexandre IV. I–III. Szerk. Charles Bourel de La Roncière – Joseph de Loye – Auguste Coulon. Paris 1895–1959. I. 1895. 13. no. 48.*

Vajon ki volt Kaloján veje, a bullákban felbukkanó *Anselmus de Keu*? Gordon McDaniel az Anjouk nápolyi levéltárából megmaradt dokumentumok között meggyőző érveket talált a szóban forgó személy azonosításához.⁴⁵ A Capetingek Anjou-ágát megalapító I. Károly, Nápoly és Szicília királya a Balkánon is megvetette a lábát: az 1267-ben meghódított Albániát (*regnum Albanie*) helytartókon keresztül kormányozta. Egyikük, aki *Anselmus de Chau* néven bukkan fel a dinasztia 1943-ban elpusztult nápolyi regisztrumaiban, 1273. május 13-tól töltötte be hivatalát, azonban már 1274. április 12. előtt elhunyt – e rövid idő is elég volt azonban, hogy komoly összetűzésbe keveredjen Durazzo érsekével.⁴⁶ A nápolyi források további adatokat is megőriztek róla és családjáról. 1280. június 7-én I. Károly megtiltotta az apuliai kikötővárosoknak, hogy akadályt gördítsenek egy bizonyos *Maria de Chauris* nevű nemes hölgy adriai utazása elé, aki lánytestvérét, Szerbia királynéját készült meglátogatni.⁴⁷ Egy évvel később, június 4-én és 5-én a király megismételte parancsát, ám a nemesasszonyt ezúttal *Maria de Chaunak* és *consanguinea nostrának* nevezi, s az engedély immár *Georgius comesre*, a szerb király követére is vonatkozik.⁴⁸ A június 5-i parancs teszi egyértelművé, hogy a szóban forgó hölgy a bő harminc évvel korábbi pápai bullákban említett Máriaival azonos, mivel I. Károly *Anselmus de Chau* özvegyeként (*relictam quondam nobilis viri*

⁴⁵ McDaniel a balkáni história neves cseh szakértője, Konstantin Jireček befejezetlenül maradt, német nyelvű Szerbia-történetének (*Geschichte der Serben. I–II. Gorha 1911–1918.*) 1952-ben kiadott, kiegészítésekkel ellátott szerb nyelvű fordítására hivatkozik, amely már említi a IV. Sándor-féle bullát, ám IV. Incéit nem ismeri, pedig valójában ez utóbbiakból derül ki Mária származása. Lásd *Konstantin Jireček: Istorija Srba. I–II. Belgrád 1952. II. 265. 67. jegyz.* A vonatkozó kiegészítés forrását lásd *Constantin Jireček: Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien III. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien 58. (1914) 36–37.*

⁴⁶ *McDaniel, G.: Hungarian-Serbian Relations i. m. 48.* Albániai hivatalviselését a következő dokumentumok igazolják: 1274. május 13.: *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. I–II. Szerk. Thallóczy Lajos – Konstantin Josef Jireček – Milan Šufflay. Wien 1913–1918.* (a továbbiakban: AA), I. 86. no. 299.; 1273. május 23.: uo. 87. no. 303.; 1273. augusztus 13.: uo. 88. no. 304.; 1273. december 30.: I registri della cancellaria angioina I–L. Szerk. Riccardo Filiangieri. Napoli 1950–2010. (a továbbiakban: RCA), XI. 108. Néhaiként emlékezik meg róla: 1274. április 12.: AA I. 89. no. 308.

⁴⁷ 1280. június 7.: „nobilis mulier domina Maria de Chauris cum filia sua et familia eiusdem domine intendit transfretare ad presens ad partes Servie visura dominam reginam Servie sororem suam” – AA I. 140.

⁴⁸ 1281. június 4.: „cum nobilis mulier Maria de Chau, consanguinea nostra charissima et comes Georgius, nuntius illustris regis Servie ad nostram venientes presentiam ad regem eundem ad presens de nostra licentia revertantur.” 1281. június 5.: „nobilem mulierem Mariam relictam quondam nobilis viri Anselmi de Chau dilectam consanguineam nostram et nuntios magnifici principis regis Servie charissimi amici nostri.” – AA I. 140.

Anselmi de Chau) említi. Nem fér tehát kétség Gordon McDaniel megállapításához, amely szerint a bullában szereplő *Anselmus de Keu* I. Károly albániai helytartója, s felesége, Mária révén I. Uroš István szerb király feleségének, Ilonának a sógora volt. A nápolyi Anjouk környezetében élő özvegy Máriának – alighanem lánytestvérnek köszönhetően – a szerbiai tengerparton is volt birtoka; egy 1283. évi adásvételi szerződés a szerbiai (ma montenegrói) tengerparti város, Ulcinj úrnőjeként emlékezik meg róla,⁴⁹ amelyet Mária még 1285-ben is birtokolt.⁵⁰ Mindez összhangban azzal, amit az Ilona királyné származásáról nyilatkozó középkori források állítanak, tudniillik, hogy francia családból, s királyi vagy császári vérből származott.⁵¹ A fentiek alapján egyértelmű, hogy Ilona és Mária III. Béla magyar király és Courtenay Péter konstantinápolyi latin császár dédunokái, valamint II. Iszaakiosz bizánci császár unokái voltak.

Az Ilona szerb királyné származását éles szemmel megoldó McDaniel a pápai bullák *Anselmusának de Keu* jelzőjét valószínűleg helytelenül – bár kétségkívül logikusan – oldotta fel. Valóban, semmi meglepő sem lenne abban, ha a Magyar Királyság déli területein egykor kulcsszerepet játszó Kaloján herceg családjába beházasodó személy a tatárok által elpusztított szerémségi püspöki székhely, Kő egyik francia származású előkelő lakója lett volna.⁵² Régi vélemény azonban a történetírásban, hogy I. Károly szóban forgó albániai helytartója a Latin Császárság

⁴⁹ 1283. április 5.: „in Vlcinio in curia domine Marie de Cau, domine Vlcinii” – AA I. 140. no. 470.

⁵⁰ 1285. április 6.: AA I. 149. no. 498. – Itt kell szót ejteni arról a vélekedésről, amely szerint az 1280. június 7-én kelt parancsban feltűnő, Szerbiába áthajózó *Maria de Chaus* nem azonos az egy évvel később ugyanoda utazó *Maria de Chauval*. Míg az utóbbi valóban egy bizonyos Anselmus özvegye volt, addig az előbbi, a szerb királyné testvére, nővérével együtt a nápoly-szicíliai Anjou-udvarban karriert befutó Chaources-családdhoz tartoztak volna. Vö. *Nicolas Petrovich: La reine de Serbie Helène d’Anjou et la maison de Chaources. Crusades 14. (2015) 167–181.* Nyilvánvaló e vélemény tarthatatlansága: ha *Anselmus* özvegye nem volt rokonságban a szerb uralkodóval, ugyan miért látogatott volna Szerbiába, s miért birtokolhatta volna a szerbiai Ulcinj városát? Az 1280-ban feltűnő *Maria de Chaus* alak alighanem a regisztrum írnoka hibájának tudható be.

⁵¹ Az előbbi értelés II. Danilo érsek 14. századi elbeszélésében, míg az utóbbi Danilo folytatójánál maradt fenn. Vö. *McDaniel, G.: Hungarian-Serbian Relations* i. m. 46. McDanielhez hasonlóan gyakran állítják – Georgiosz Akropolitészre hivatkozva –, hogy I. Uroš István a magyar király veje volt. Ez azonban félreértés, ugyanis az idézett Akropolitész-hely nem a szerb királyra, hanem az „orosz úrra,” a halicsi Rasztiszlávra vonatkozik, aki valóban IV. Béla leányát, Anna hercegnőt vette feleségül. Vö. *George Akropolites: The History.* Szerk., ford. Ruth Macrides. Oxford 2007. 303–304. jegyz. Ugyancsak gyakran olvashatjuk, hogy Ilona II. Balduin császár leánya volt; ennek cáfolatára lásd *Wertner Mór: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története.* Temesvár 1891. 52–54.

⁵² *McDaniel, G.: Hungarian-Serbian Relations* i. m. 48–49.

egyik jelentős bárója, Anseau de Cayeux volt, aki a több mint fél évszázadig tartó keleti kaland vége után az új kereszties hadjáratot tervező Anjou uralkodó oldalán találta meg a szerencsésjét.⁵³ A nápolyi dokumentumok valóban *camerarius Imperii Romaniéként* emlegetik az I. Károly udvarában tartózkodó Anseau-t,⁵⁴ akárcsak özvegyének, Máriának és azonos nevű fiának egy 1277-ben kelt franciaországi adománya, amely az elhunyt hitvest Konstantinápoly néhai nagy bárójának és kamarásának (*camberlenc*) nevezi.⁵⁵ II. Balduin latin császár nyugati utazása idején (1237–1240) a régensséget (*baillie*) egy ideig (1237–1238) valóban egy Anseau de Cayeux nevű báró viselte.⁵⁶ A boulogne-i eredetű Cayeux családban az Anzelm (Anseau) név generációról generációra öröklődött, s a családnév egykorú írott alakjai nem állnak távol a bullában olvasható formáktól sem.

A genealógusok dolgát alaposan megnehezíti, hogy Konstantinápoly 1204. évi elfoglalása és 1273 és 1274 között számos híradás szól a keletre szakadt Anseau de Cayeux-ról. E hosszú időtartam nem teszi kétségessé, hogy több – legalább kettő, de lehetséges, hogy három – e nevet viselő személy is szerepet játszott a Latin Császárság történetében. A 13. század első három évtizedében egy ezektől különböző Anseau nevű családtag is felbukkan, akit gyakran longvilliers-i birtoka után neveznek meg az oklevelek.⁵⁷ Annyi bizonyos, hogy a mi Anseaunk édesapját ugyancsak így hívták – a McDaniel által csupán kivonatból idézett 1254. évi bulla eddig figyelmen kívül hagyott címzése világosan elárulja ezt.

⁵³ *Jireček, C.*: Staat und Gesellschaft i. m. 36–37.; *Francesco Cerone*: La sovranità napoletana sulla Morea e sulle isole vicine. Archivio storico per le province napoletane 41. (1916) 208.

⁵⁴ Pl. 1270. június 13.: RCA IV. 156–157. no. 1050.

⁵⁵ 1277. jún.: „Nous Marie de Kaieu, jadis fame monseigneur Ansel de Kaieu, grant baron et camberlenc de l’empire de Constantinoble, et Anseaus, leur fils, faisons savoir...” – Le cartulaire du comté de Ponthieu. Szerk. Ernest Prarond. Abbeville 1897. 277. no. 212. Hasonló adományokról értesülünk 1275-ből és 1283-ból is. Vö. *Michel Champagne*: La Châtellerie de Longvilliers du 12e au 14e siècle, ses seigneurs et leur alliances. Wambrechies 2007. 73. Idézi *Petrovich, N.*: La reine de Serbie i. m. 175.

⁵⁶ Ez a címe (Anselmus de Kaev, baiulus Imperii Romanie) abban a szerződésben olvasható, amelyben a latin bárók Krisztus töviskorona-ereklyéjét egy velencei kereskedőnek zálogosították el. Vö. Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig. I–III. Szerk. Gottlieb Lukas Friedrich Tafel – Georg Martin Thomas. Wien 1856–1857. II. 346–349. no. 296., illetve *Akropolites, G.*: The History i. m. 178. 20. jegyz.

⁵⁷ *Charles Cawley*: Medieval Lands. A Prosopography of Medieval European Noble and Royal Families. (http://fmg.ac/Projects/MedLands/NORTHERN%20FRANCE.htm#_ftnref1755, letöltés 2016. nov. 26.)

Pozsega úrnőjének veje lehetett tehát a Konstantinápoly ostromában is részt vevő kereszties lovag fia (esetleg unokája), de a longvilliers-i Anseau közvetlen utóda is.

Mint láttuk, a keleti Anseau de Cayeux-k közül a legidősebb részt vett a negyedik kereszties hadjáratban – vélhetően ő az is, akit 1219-ben a bárók listájának élén találunk egy Velencével kötött megállapodásban. Megkockáztatható, de korántsem bizonyos, hogy az említett régensséget (1237–1238) már egy ifjabb Anseau viselte; s az is csak feltételezhető, hogy ugyanő lett I. Laszkarisz Theodórosz nikaiai császár Eudokia nevű leányának férje is. Georgiosz Akropolitész beszámolója szerint a frigre a legidősebb nővér: Eiréné és férje, III. Ióannész nikaiai császár kérésére került sor.⁵⁸ Mindebből következik, hogy a harmadik Laszkarisz-lány, Mária révén egy fiatalabb generációhoz tartozó keleti Anseau a későbbi magyar király, IV. Béla sógora lett. Ahhoz mindenesetre alig fér kétség, hogy a pozsegai úrnő vejeként emlegetett *Anselmus* és I. Károly albániai helytartója azonos személyek.

A IV. Ince és IV. Sándor-féle bullák által megőrzött száraz genealógiai adatok nem adnak egyértelmű feleletet a leginkább érdekfeszítő kérdésekre: miért és mikor jött létre családi kapcsolat Kaloján herceg és Viandeni Matild között, s lányaik milyen körülmények között lettek a szerb Uroš István király, valamint a Latin Császárság bárója, a francia Anseau de Cayeux házastársai. Gordon McDaniel Kaloján és Matild házasságát azzal a harmonikus viszonytal magyarázza, amely II. András királyt sógorságával, a Latin Császárságnak három tényleges császárt is adó Courtenay családdal összefűzte.⁵⁹ Nem lehetetlen, hogy a házasság közvetítésében a menyasszony nagynénje, Jolánta királyné is szerepet kapott; ebben az esetben a frigynek a királyné haláláig (1233) létre kellett jönnie. Nem cáfolná ezt a menyasszony és a vőlegény valószínűsíthető életkora sem. Courtenay Margit első férje 1213-ban hunyt el, ám e frigyből nem született gyermek; második, Viandeni Henrikkel kötött házasságára ezután, legkésőbb 1217-ben, ám minden bizonnyal még szülei konstantinápolyi utazása (1216 vége) előtt került sor.⁶⁰ Matild tehát legkorábban az évtized második

⁵⁸ *Akropolites, G.*: The History i. m. 245. Albericus genealógiai feljegyzése arra is utalhat, hogy az Eirénét feleségül vevő Anseau még Franciaországban, a pikárdiai Ponthieu grófságban született: „[...] Lascarus plures habuit filias de prima uxore [...] duxit quartam Anselmus de Kiev, de Pontivo natus.” – MGH SS XXIII. 911.

⁵⁹ *McDaniel, G.*: Hungarian-Serbian Relations i. m. 45.

⁶⁰ *Du Bouchet, J.*: Histoire généalogique i. m. 57. Henrik 1217-ben már a Margit első házasságából származó berry-i birtokok uraként tűnik fel.

felében jött világra. Kaloján, aki valószínűleg az 1190-es évek első éveiben született,⁶¹ ekkor már belépett a férfikorba; legkorábban 1230 körül már Matild is eladó sorba került, de az se lenne meglepő, ha a frigyre még a menyasszony gyermekségében került volna sor.

Noha Kaloján és Matild házasságát valóban nem volna nehéz beilleszteni II. András dinasztikus politikájának jól ismert elemei közé, más lehetőség is kínálkozik. Bár gyaníthatjuk, hogy IV. Béla nem pártolta apja latin rokonságát – aligha függetlenül az ifjú uralkodó görög feleségének ellenérzéseitől –, mégis felvethető, hogy a szóban forgó nász nem II. András, hanem már Béla király idején kötött. 1239 és 1240 fordulóján Courtenay Jolánta egy másik testvére, II. Balduin latin császár Magyarországon keresztül tért haza már említett európai útjáról.⁶² Az ifjú császár korábban felkereste IX. Gergely pápát, s a francia és az angol királyokat is, hogy rávegye őket karcsúsodó országa megsegítésére a bolgár és a nikaiai uralkodókkal szemben. 1238 nyarán a fegyveres segítségnyújtás alól kibújó magyar király már tudta, hogy a pápa által pártfogolt II. Balduin és serege az ő országán fog átvonulni,⁶³ s a terv télre már a király öccse, Kálmán szlavón herceg előtt sem lehetett titok: a pápa ugyanis novemberben felkérte, hogy engedje át a császárt és kereszteseit az általa ellenőrzött területeken.⁶⁴ II. Balduin azért választotta a szárazföldi utat, mivel aligha reménykedhetett abban, hogy a pápasággal élesen szembenálló és a görögök barátságát kereső II. Frigyes német-római császár, Szicília és Dél-Itália ura megkönnyítené számára az adriai átkelést.

⁶¹ A tízéves Árpád-házi Margit és II. Iszaakiosz 1185-ben házasodott össze. Vö. *Wertner M.*: Az Árpádok i. m. 386. Mivel a császárt 1195-ben megfosztották trónjától, megvakították és bebörtönözték, ezért feltehető, hogy Margitnak nemzett gyermekei, Manuel és Kaloján is e dátum előtt fogantak.

⁶² II. Balduin magyarországi utazásának legfontosabb forrása Philippe Mouskes *Chronique Rimée*je, ám megemlíti Georgiosz Akropolitész is. Vö. *Chronique rimée de Philippe Mouskes*. I–II. Szerk. Frédéric Reiffenberg. Bruxelles 1836–1845. (a továbbiakban: Mouskes), II. 663–664.; *Akropolites, G.*: *The History* i. m. 203. A latin császár európai körútjára összefoglalóan lásd *Jean-Alexandre Buchon*: *Histoire de l'Empire de Constantinople sous les empereurs français* jusqu'à la conquête des turcs par du Fresne du Cange. I–II. Paris 1826². I. 266–269.; *Karl Hopf*: *Griechische Geschichte*. In: *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* LXXXV, 253–255.; *Benjamin Hendrickx*: *Regestes des empereurs latins de Constantinople* (1204–1261/1272). Byzantina 14. (1988) 135–136.

⁶³ 1238: „propter instantem Gallicorum adventum, qui per terram nostram transire volunt in partes Romanie” – *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XII. Szerk. Fejér György. Buda 1829–1866. (a továbbiakban: CD) IV. 1. 113.

⁶⁴ CD IV. 1. 122–123.

A három évig elhúzódó nyugati utazás során Balduin családi birtokait is felkereste: átvette anyai örökségét, Namur grófságát, amelynek jövedelmei hozzájárulhattak a lerongyolódott császárság siralmas anyagi helyzetének stabilizációjához.⁶⁵ A németalföldi Namurt ekkoriban Courtenay Margit és Viandeni Henrik birtokolta – a grófi címet felesége jogán egészen idáig az utóbbi viselte, ám most kénytelen volt lemondani róla. Könnyen lehet, hogy nemcsak a grófságnak kellett búcsút inteniük, hanem leányuknak is – felvethető, hogy Balduin ekkor hozta magával keletre unokahúgát, Matildot, hogy alkalmas időben a Latin Császárság diplomáciai érdekeinek megfelelő férjet találjon számára. A császár és nyugaton verbuvált kompániája 1239. június 24. után hagyták el Franciaországot, s német föld felé vették útjukat.⁶⁶ A német-római császár végül mégis szavatolta biztonságukat – igaz, az Itáliában tartózkodó II. Frigyes, akinek számos ellenlábasa volt a Német-római Birodalmon belül is, aligha tudott volna akadályt gördíteni a birodalmán átkelő keresztetek útjába. Ilyen ellenség volt Siegfried mainzi érsek és birodalmi kancellár is, aki Wiesbadenben fogadta a „zarándokokat”.⁶⁷ Balduin és serege a Duna jobb partján folytatták útjukat, s hamarosan a Magyar Királyság területére érkeztek. A Latin Császárság megsegítésére induló pikárdiai urak nevét Philippe Mouskés örökítette meg – köztük volt Thomas de Coucy és a Cayeux-rokonsághoz tartozó Vilmos –, míg a vállalkozásban részt vevő burgundiai nemeseket Troisfontaines-i Albericustól ismerjük.⁶⁸ A burgundi lovagok közé tartozott Humbert de Beaujeu és Josserand de Gros, Brançon ura is, aki most talán öccse, Bertalan pécsi püspök vizontlátásának is örvendezhetett.⁶⁹ A latinok a Duna mentén ereszkedtek le a semlegességet ígérő bolgárok földje felé, s útközben kétségtelenül áthaladtak a Kaloján által bírt délvidéki területeken is. Meglehet tehát, hogy ekkor került sor a szerémi herceg és Viandeni Matild esküvőjére. Bár

⁶⁵ Albericus szerint Namur várát nyomban el is zálogosította IX. Lajos francia királynak 50 ezer párizsi livre-ért Krisztus töviskorona-ereklyéjével egyetemben, amelyet a konstantinápolyi bárók korábban egy velencei kereskedőnél helyeztek letétbe. Lásd MGH SS XIII. 947.

⁶⁶ A dátumról hírt adó Albericus szerint 700 lovag és 30 ezer gyalogos kísérte Balduint Konstantinápolyba (MGH SS XIII. 946), míg az erfurti domonkosok évkönyve csak kétezer zarándokról tud (MGH SS XVI. 33).

⁶⁷ MGH SS XVI. 33.

⁶⁸ Mouskes II. 664.

⁶⁹ MGH SS XIII. 946. – A fivérek néhány évvel korábban bizonyosan találkoztak személyesen, ám ekkor Bertalan püspök kereste fel Josserand-t Burgundiában. Vö. *Vajay Szabolcs*: *Dominae reginae militis. Árpád-házi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején*. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Bp. 1984. 402. 29. jegyz.

ezúttal – Courtenay Róbert latin császár két évtizeddel korábbi magyarországi utazásával ellentétben – nem értesülünk pompás fogadtatásról, mégis nehéz elképzelni, hogy IV. Béla – feltételezhető idegenkedése dacára – ne találkozott volna II. Balduinnal. Talán ekkor – vagyis 1239 utolsó vagy 1240 első hónapjaiban – került sor a Rogerius által elbeszélte kői gyűlésre, ahol a király a kunok széttelepítéséről rendelkezett.⁷⁰ Még arra is van tehát némi esély, hogy a találkozóra azért éppen a Szerémségben kerítettek sort, mert az uralkodó egyébként is a délvidéken tartózkodott; ennek oka pedig az lehetett, hogy atyja 1220. évi példáját követve az országán áthaladó latinok kíséretéül szegődött.⁷¹ Az sem lehetetlen, hogy éppen itt kötöttett szövetség a latin császár és a kunok egy *Jonas* nevű főembere között, amelyet *Jonas* leánya és a császárság régense, Narjot de Toucy esküvője pecsételt meg.⁷² A fenti gondolatmenetben természetesen nagy szerepet játszanak a feltételezések, az azonban világos, hogy első pillantásra nem lenne indokolatlan arra gondolni, hogy Kaloján szerémi herceg és Viandeni Matild házasságát a konstantinápolyi latin császár 1239. évi magyarországi látogatása mozdította elő.

A fenti lehetőség útjában azonban sajnos komoly akadály áll. Wertner Móránál olvashatjuk, hogy Uroš István és Ilona királyné ifjabb fia, Milutin 1253-ban született.⁷³ Ha elfogadnánk, hogy Kaloján és Matild 1239 és 1240 fordulóján házasodott össze, akkor ezzel azt is el kellene ismernünk, hogy Ilona leányuk legkorábban 1240 végén látta meg a napvilágot – ebből azonban az is következne, hogy 1253-ban, második gyermeke születésekor Ilona csak 12 éves lett volna. Könnyen belátható, hogy ez lehetetlen. Bár a Wertner által hivatkozott irodalomból nem

⁷⁰ *Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini 1937–1938. Reprint kiadása Szovák Kornél és Veszprémy László jegyzeteivel: Bp. 1999. (A továbbiakban: SRH), II. 557. Mivel Rogerius szerint a kunok 1240 karácsonya előtt több mint egy évvel – vélhetően 1239 őszén – költöztek be Magyarországra, így a kői gyűlésre valamikor ezután kerülhetett sor. Vö. SRH II. 553. 2. jegyz., 560–561.*

⁷¹ A Róbert császár útjára vonatkozó legfőbb kútfő – akárcsak öccse, Balduin császár európai utazása esetében – Philippe Mouskes rímes krónikája, amelynek kritikai elemzését lásd *Csákó Judit: Az Árpád-kori Magyarország a francia területen keletkezett elbeszélő kútfők tükrében.* (PhD-disszertáció) Bp. 2015. 359–361. A szerző joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy korántsem egyértelmű Béla herceg – a későbbi IV. Béla – részvétele atyja oldalán abban a kíséretben, amely Róbert császárt Magyarországról Bulgáriába kísérete; Mouskes szerint a magyar király fiát ugyanis *Alixandres*-nek hívták.

⁷² Az Albericus által elbeszélte kun-latin szövetségről lásd MGH SS XIII. 950., illetve *Pálóczi-Horváth András: A Balota pusztai középkori sírlelet. Cumania 11. (1989) 135.*

⁷³ Wertner M.: A középkori délszláv uralkodók i. m. 67.

derül ki, a Milutin születésére vonatkozó adat forrása Niképhorosz Grégorász volt, aki arról számol be, hogy 1299-ben, ötéves leánya esküvője idején, a negyvenéves II. (Palaiologosz) Andronikosz császár körülbelül öt évvel volt fiatalabb vejejénél, Milutin szerb *crables*nál.⁷⁴ Noha a fentiekből adódóan Milutin születési évét egy esztendővel későbbre, 1254-re tehetjük, az ellentmondás továbbra is megmarad. A leghelyesebben akkor járunk el tehát, ha a Kaloján és Matild közti házasságot valamivel korábbra, a 1230-as évek első felére helyezzük.

Nehezebb helyzetben vagyunk, amikor arra keressük a választ, hogy a Latin Császárság nagy bárója, Anseau de Cayeux hogyan került házassági összeköttetésbe a szerémi herceg leányával, Máriával. IV. Béla már említett idegenkedése miatt Anseau aligha számíthatott volna királyi esküvőre Magyarországon. A király IV. Ince pápához intézett levele, amelyben a keresztes államoknak nyújtott segítséggel szemben a tatárok elleni fellépés összehasonlíthatatlan jelentőségére hívja fel a figyelmet, még csak a magyar uralkodó szkepsziséről árulkodik.⁷⁵ Azt a tényt azonban határozott állásfoglalásnak kell tekintenünk, hogy VIII. (Palaiologosz) Mihály oldalán magyar és kun csapatok is harcoltak a Latin Császárság sorsát is megpecsételő 1259. évi pelagoniai csatában, amelyben a nikaiai császár döntő győzelmet aratott a szicíliai-akhaiai-epiruszi koalíció felett.⁷⁶ Ha nem is maradéktalanul, de meggyőzőnek tűnnek Darkó Jenő érvei is, aki nyílt görög–magyar szövetséget feltételezett, amelyet arra alapozott, hogy a *Moreai Krónika* által említett, VIII. Mihálynak segédcsatákat küldő országok és népek (kunok, szerbek, bolgárok) magyar befolyás alatt álltak.⁷⁷ Aligha vágyhatott tehát IV. Béla arra,

⁷⁴ *Patrologia cursus completus. Series Graeca posterior.* I–CLXI. Szerk. Jacques-Paul Migne. Paris 1857–1866. CXLVIII. 362.

⁷⁵ *Admiratur inquam, et admirari non desinit, eo quod apostolica clementia multis provideat, sicut Constantinopolitano Imperio et ultramarinis partibus, que si amitterentur, quod absit, non tantum noceret Europe inhabitatoribus, quantum si regnum nostrum solum a Tartaris contingeret possideri.* – CD IV. 2. 222–223.

⁷⁶ Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Szerk. Moravcsik Gyula. Bp. 1984. 318.

⁷⁷ *Eugen Darkó: Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts.* Weimar 1933. 8–19. A görög, francia, aragón és olasz változatban fennmaradt krónika a görögök oldalán álló Karintia herceget is szerepelteti a csatában, akit – az elbeszélés szerint – a görögországi frankok egyik legvitézesebb lovagja, Karytaina ura, Geoffroy de Briel sújt halálra. Ez az epizód legbővebb formában a francia verzióban maradt fenn. Vö. *Recherches historiques sur la Principauté française de Morée et ses hautes baronnies. Le Livre de la conquête de la Morée. Première époque. Conquête et établissement féodal de l’an 1205 a l’an 1333.* I–II. Szerk. Jean-Alexandre Buchon. Paris 1845. I. 135. A tudósítást kisebb-nagyobb eltérésekkel megőrkítő párhuzamos szövegeket lásd *Teresa Shawcross: The Chronicle of Morea. Historiography in Crusader Greece.* Oxford 2009.

hogy unokatestvére leánya kiházásítása révén szorosabbra fűzze a szálakat a Latin Császársággal, amelynek csillaga már évtizedek óta lehanyatlóban volt.

Mindezek ellenére nem zárhatjuk ki, hogy a pozsegai úrnő leányainak esküvői valamilyen módon mégis IV. Béla külpolitikai terveit szolgálták, s így szerepet játszottak az ország köré vont függőségi és szövetségi rendszer megszilárdításában. Bizonyos érvek valóban felhozhatók az előbbi állítás mellett, s távolról sem csak az a tény, hogy Mária és Anseau házasságának ügyét 1255-ben a magyar bíboros, Bánca István terjesztette a pápa elé. Kaloján özvegye egyetlen évben, 1250-ben jelenik meg a hazai forrásokban (ám akkor mindjárt kettőben), s ezen iratok az 1253. évi pápai bullához igen hasonlóan *comitissa de Posogaként* hivatkoznak rá.⁷⁸ Matild további sorsa ismeretlen – lehetséges, hogy 1259-ben még az élők között volt.⁷⁹ Annyi bizonyos, hogy Pozsega hamarosan a magyar királyné, Laszkarisz Mária kezére került, s van arra utaló jel, hogy férje már 1250-ben is neki szánta a területet.⁸⁰ Mint láttuk, a tatárjárás előtti időben Kaloján herceg számos délvidéki megye ispánjaként feltűnik, amelyek közül Bácsban és Szerémben uralma töretlennek tűnik. 1241 után Pozsegát is ő (és neje) bírta, s élhetünk a gyanúperrel, hogy *ulterior Sirmiót*, azaz a Száván túli Macsót is megörökölte édesanyjától, Margittól. Nem tudjuk bizonyosan, hogy mi történt ezekkel a területekkel a Kaloján halála utáni években, hiszen csak az 1250-es évek közepétől

312–314. Az elbeszélés megbízhatóságát joggal vonták kétségbe, hiszen a karintiai hercegi címet ez időben viselő III. Ulrich 1269-ben halt meg. Vö. *John Deno Genakoplos: Greco-latin Relations on the Eve of the Byzantine Restoration: the Battle of Pelagonia – 1259*. *Dumbarton Oaks Papers* 7. (1953) 124. 116. jegyz. A kérszéletű stájerországi magyar uralom emellett nem terjedt ki Karintiára; István stájer herceg és kunjai 1259 elején csupán elpusztították, de aligha konszolidálták e vidéket. Vö. *Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I–II*. Bp. 1899². II. 232. Lehetséges, hogy a karintiai herceg felbukkanását a *Moreai Krónika* szerzőjének irodalmi célkitűzései indokolták: hogy Karytaina katonai erényekkel ékeskedő ura valóban hozzá hasonlóan vitéz lovaggal, az egyik legbátrabb némettel akadt össze, birtokaik majdnem azonos nevei csak még hangsúlyosabbá teszik. – Ami a VIII. Mihály mellett feltűnő szerbeket illeti, elvileg valóban gondolhatnánk magyar fennhatóság alatt élő képviselőikre, mivel a szerb király, Uroš István korántsem volt a nikaiai görögök barátja. A *Moreai Krónika* francia nyelvű változata azonban nem hagy kétséget afelől, hogy a szerb király küldte a segédcsapatokat. Vö. *Livre de la conquête de la Morée* i. m. I. 121.

⁷⁸ *Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik*. Bp. 2005. 157–158. Az idézett oklevelek: 1250. július 5.: RA I. 2. 281. no. 927.; 1250. november 21.: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I–XVIII*. Szerk. Ivan Kukuljevič – Tadija Smičiklas. Zagreb 1874–1990. (a továbbiakban: CDCr), IV. 433.

⁷⁹ CDCr V. 149. Idézi *Zsoldos A.: Az Árpádok és asszonyaik* i. m. 158.

⁸⁰ Uo. 158–159.

tűnik fel újra egy-egy ispánjuk.⁸¹ Elképzelhető, hogy – Pozsega kivételével – egy ideig IV. Béla veje, a halicsi Rasztiszláv kormányozta őket macsói hercegségével együtt. Az azonban nem vitás, hogy az egykor Kaloján által irányított déli határvidék egy része most az uralkodóház egy másik száműzetésben menedéket lelő külhoni rokona, az említett Rasztiszláv ellenőrzése alá került, s talán feltehetjük: ez volt a helyzet a szerémi herceg *familiájával*, udvartartásával is. Macsó orosz ura meglehetősen tevékenyen avatkozott bele a balkáni politikába: elfoglalta Boszniát, miközben egyik leányát (IV. Béla unokáját) I. Mihály bolgár cárral házassította össze, majd 1256 nyarán békeszerző közvetítőként lépett föl a veje és II. Laszkarisz Theodórosz nikaiai császár között fellángolt háborúban.⁸² A Bulgária feletti magyar védnökség jele volt az is, hogy IV. Béla felvette a Bolgárország királya címet, amely legelőbb 1255-ben jelent meg titulárúrájában. Mihály cár meggyilkolása (1257) után Rasztiszláv még a fővárosba, Tirnovóba is bevonult, s felvette az *imperator* címet is, ám itt már komoly ellenállással kellett szembenéznie az új cár, Konstantin oldaláról. Ez a IV. Béla érdekeit szolgáló, ám mégis bizonyos fokú autonómiáról tanúságot tevő politika megengedi a feltételezést, hogy Rasztiszláv gondoskodott a déli határvidék élén álló elődje leányainak kiházásításáról is. Ebben az összefüggésrendszerben nem volna nehéz megmagyarázni Ilona és I. Uroš István szerb király esküvőjét,⁸³ de a Latin Császárság szerepe továbbra is fejtörést okoz, hiszen ahhoz a magyar félnek aligha fűződhetett közvetlen érdeke.

Vizsgálódásaink e pontján némileg valószínűbbnek ítéelhetjük, hogy nem IV. Béla vagy Rasztiszláv, hanem maguk a pápai diszpenzációért közbenjáró személyek, vagyis II. Balduin császár és testvére, Margit álltak Kaloján Mária

⁸¹ *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 127. (Bács), 166. (Krassó), 182. (Pozsega), 207. (Szerém). Kevé- ben 1240 és 1272 között nem ismerünk egyetlen ispánt sem (162.).

⁸² *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. II. 229–230., 528. 178. jegyz.

⁸³ Hogy erre mikor kerülhetett sor, rejtély. 1254-ben fegyveres konfliktus tört ki Szerbia és Ragusa között, s az utóbbi oldalán lépett föl a bolgár Mihály cár és a halomföldi Radoszláv kenéz is, de korábban az időközben elhunyt Ninoszláv bosnyák bán is biztosította Raguzát támogatásáról. Lásd *Gál Judit*: IV. Béla és I. Uroš szerb uralkodó kapcsolata. Századok 147. (2013) 479. Nem tudjuk pontosan, hogy Bolgárország, Bosznia és Halomföld mikor került Rasztiszláv befolyása alá, de az évtized közepére e függőségi viszony már bizonyosan fennállt. Ha a Ragusa elleni háború idején e három terület már magyar protekció alatt állt, akkor az Uroš István és IV. Béla közti viszony sem lehetett éppen felhőtlen, ami nem teszi valószínűvé, hogy a magyar királynak vagy Rasztiszlávnak köze lehetett volna a szerb király házasságához – legalábbis ekkoriban. Mivel – mint láttuk – Ilona második fia 1254 körül született, így annyi bizonyos csak, hogy a szerb királyné az évtized elején már férjnél volt.

nevű lányának esküvője mögött. Viandeni Matilda – talán nem függetlenül a Pozsegára szemet vető Mária királyné latinokkal szemben táplált esetleges ellenszenvétől – 1250 után jobbnak láthatta leányával – esetleg leányaival – együtt elhagyni Magyarországot. Nagybátyja udvarában menedékre lelhetett, ahol Mária a császárság érdekeinek megfelelő házasságot köthetett a konstantinápolyi latin elit egyik vezető alakjával, Anseau de Cayeux-vel.

A dolgot ennyiben is hagyhatnánk, ha a nápolyi Anjou-levéltár töredékeit közlő kiadványokban nem bukkantunk volna további nyomokra Anseau és a Magyar Királyság kapcsolatára vonatkozóan. E nyomok azonban mintha azt a lehetőséget támogatnák, hogy – bárki is gondoskodott kiházásításáról – Anseau feleségének kapcsolatai nem szűntek meg Magyarországgal. Bő másfél évtized múlt el Kaloján gyermekeinek esküvője után, s most újabb nemzedéken volt a sor, hogy dinasztikus házasságot kössön. Ismeretes, hogy 1269 őszén kettős szerződést készítettek elő Nápolyban, amely az I. (Anjou) Károly nápoly-szicíliai király és István ifjabb király közti szövetséget és családi összeköttetést szavatolta. A *iunior rex* és atyja, IV. Béla kapcsolata már régen megfagyott, ám a mélységben forrongó konfliktus szüntelenül kitöréssel fenyegetett. István most a diplomáciai elszigeteltségből kivezető lehetőségként gondolhatott az 1269 decemberében, Sáros várában aláírt egyezményre, amely minden bizonnyal a Béla királlyal szövetséges cseh uralkodó, II. Ottokár ellen irányult.⁸⁴ A nápoly-szicíliai király és az István gyermekei közötti kettős házasság révén a keleti országrész ura felvette a dinasztikus politika II. András halála után elejtett fonálát, s ismét egy távoli latin királysággal fűzte szorosabbra a viszonyt. Ezt még akkor is igen jelentős ténynek ítélnélhetjük, ha tudható, hogy IV. Béla sem zárkózott volna el attól, hogy leányát, Margitot beházasítsa az Anjou-családba.

⁸⁴ *Patek Ferenc*: Az Árpádok és Anjouk családi összeköttetése. Századok 52. (1918) 462.; *Szücs Jenő*: Az utolsó Árpádok. 2. kiadás. Bp. 2002. 193–198. A kettős házasságot megelőző tárgyalások és a követjárások írott emlékeit lásd Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. I–III. Szerk. Wenzel Gusztáv. Monumenta Hungariae Historica. Acta Extera. I–III. Bp. 1874–1876. (a továbbiakban: MDEA), I. 3–33. Wenzel forráskiadványának jelentőségét emeli, hogy az iratok túlnyomó többségének szövege egyedül itt maradt fenn a nápolyi Anjou-levéltár 20. századi pusztulása után; a dokumentumok keltezését azonban nem egyszer rosszul oldotta fel a kiadó, mivel nem a Dél-Itáliában honos, szeptemberben kezdődő görög *indictio*hoz igazodott. A Nápolyba küldött magyar követcsapattal résztvevőire, valamint a gestairó Ákos mester és Kézai Simon e követjárásokban jó okkal feltételezhető szerepére lásd *Mályusz Elemér*: Az V. István-kori gesta. Értekezések a történeti tudományok köréből 58. Bp. 26–41.; *Szücs Jenő*: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ában II. Századok 107. (1973) 842–856.

A Nápoly-szicíliai Királyság marsallja, Drogo de Beaumont csak azután szállt tengerre, hogy Izabella hercegnőt a IV. Béla halála után immár egész Magyarország felett egyedül uralkodó V. István udvarába kísérje, miután István leánya, a kis Mária 1269 májusában már megérkezett leendő hitveséhez, Károly salernói herceghez.⁸⁵ A marsall maga is házasodni készült: az utazás előtt Károly nápolyi udvarában, a király jelenlétében kötött házassági szerződést, mégpedig nem mással, mint Anseau de Cayeux-vel, aki leánya, Éva kezét ígérte Drogónak.⁸⁶ A szerződés 1270. június 13-ai aláírásakor II. Balduin is jelen volt, aki a Latin Császárság 1261-ben bekövetkező bukása után kíséretével együtt az Anjou-udvarban talált új otthonra. A mediterráneumi hegemonia I. Károly dédelgetett álma volt, s az Anjou-uralkodó a csatateren és a diplomácia porondján egyaránt megtett mindent, hogy megvalósítsa a kitűzött célt. A trónját veszített II. Balduin császárnak kulcsszerep jutott mindebben: az ex-uralkodó, aki a nápoly-szicíliai királyhoz hasonlóan a Szentszék hűbérese volt, 1267 májusában – a IV. Kelemen pápa jelenlétében megkötött viterbói szerződésben – I. Károlyra ruházta át a még valóságosan fennálló latin államalakulat, az Akhaiai Fejedelemség hűbéri jogait; mindennek fejében Károly ígéretet tett, hogy visszahódítja Konstantinápolyt.⁸⁷ Hogy a fentieknek nyomatékot adjon, leányát, Beatrixot eljegyezte II. Balduin fiával, Courtenay Fülöppel. Bizonyára I. Károly ösztönzését kell látnunk abban is, hogy az egyik legközelebbi hívének számító Drogo de Beaumont épp a konstantinápolyi latin arisztokrácia egy vezető családjába házasodott be.

Károly most egyaránt mint vérrokonairól emlékezett meg Balduin császárról és a menyasszonyról,⁸⁸ s az utóbbinak a házasság elhálása esetére maga is felajánlott száz uncia aranyat. Az örömapa minden franciaországi birtoka jövedelmét Drogónak adta, azzal a feltétellel, hogy azt ő vagy örökösei tetszésük szerint bármikor visszavehetik háromezer livre lefizetése után. További hozományként

⁸⁵ *Patek F.*: Árpádok és Anjouk i. m. 452–453. A normandiai eredetű, s a szicíliai Anjou-udvar vezető tisztségéit betöltő Beaumont-testvérekre, köztük Drogóra lásd *[Ingeborg] Walter*: Beaumont, Drogone de, Goffredo de, Guglielmo de, Pietro de. In: *Dizionario Biografico degli Italiani VII.* 1970. 381–386.

⁸⁶ 1270. június 13.: RCA IV. 156–157. no. 1050.

⁸⁷ I. Károly keleti terveiről összefoglalóan lásd *Szűcs J.*: Társadalomelmélet i. m. 842., illetve *Csukovits Enikő*: *Az Anjouk Magyarországon I. I. Károly és uralkodása (1301–1342).* Magyar történelmi emlékek. Értekezések. Bp. 2012. 43–45.

⁸⁸ Kaloján leányai valóban vérrokonai voltak a Capeting-ivadék Anjou Károlynak: Ilona és Mária ük-, míg Károly szépunokája volt VI. Lajos francia királynak, tehát negyeddal kevert ötödfokú vérrokonság állt fenn közöttük.

600 márkányi ezüstöt kínált fel, ez az összeg azonban elveszett görögországi birtokainak jövedelme volt – az ígéret minden bizonnyal arra volt hivatott, hogy a marsallt e területek visszaszerzésére ösztönözze. Drogo szicíliai jövedelmei harmadát, valamint franciaországi bevételei negyedét ajándékozta jövedőbelijének. Az esküvőre egyelőre nem került sor; I. Károly házassági szerződést megerősítő oklevele szerint „Anseau megígérte, hogy leányát, Évát, abban a hónapban fogja feleségül adni a mondott marsallhoz, miután a marsall István magyar király udvarába érkezett” (*promisit filiam suam Evam se in uxorem daturum infra mensem, videlicet postquam Marescalcus ad presentiam Stephani regis Ungarie pervenerit*). Különösnek tarthatjuk, hogy a dokumentumban nem az áll, hogy az esküvőre Drogo visszatérése után, hanem az, hogy a magyar királyi udvarba történő megérkezését követően kerül majd sor.⁸⁹ A szöveg tehát megengedi, hogy Éva eredetileg a magyar királyi udvarban tartózkodott, s így talán ott is nevelkedett. E feltevést két további körülmény is támogatja.

A nápolyi regisztrumok pusztulása miatt csak egyetlen árva regeszta tanúskodik immár arról, hogy Anseau valamikor az 1270. május 16-a utáni napokban

⁸⁹ Júliusban Filippo di Santa Crocénak, Barletta és Monopoli kikötőparancsnokának (*protontino*) magának kellett gondoskodnia arról, hogy méltón felszerelt hajók szállítsák Izabellát és kíséretét Zarába, mivel az uralkodó a királyi flotta nagy részét az akhaiai latin fejedelem, II. (Villehardouin) Vilmos megsegítésére kívánta elküldeni, maga pedig arra készült, hogy csatlakozik bátyja, IX. Lajos francia király tuniszi keresztes hadjáratához. I. Károly levele, amelyben intézkedett Santa Croce költségeinek megtérítéséről, 1270. szeptember 16-án kelt Karthágó mellett, a követség tehát bizonyosan ezen időpont előtt hagyta el Itáliát. Vö. MDEA I. 27–29. no. 26.; Diplomi inediti di Re Carlo O. d'Angiò riguardanti cose marittime. Szerk. Giuseppe del Giudice. Napoli 1871. 9–10. no. 5.; *Szűcs J.*: Társadalomelmélet i. m. 847. A *protontino* kiadásainak rendezése még 1270. december 13-án is függőben volt (RCA VII.35–36. no. 146.; hibásan júliusra keltezve MDEA I. 20–21. no. 17.), de még 1271 novemberében sem intéződött el a dolog (MDEA I. 32–33. no. 30.). A visszatérés időpontja bizonytalanabb. 1271. január 25. előtt a dalmáciai Almisszából (Omiš) származó kalózok fogságba ejtették a kíséret egyik hajóját, s mivel azon emberek, lovak és más javak („homines, equi et bona alia”) is voltak, ezért feltételezhető, hogy a támadásra az adriai utazás során került sor – az azonban nem derül ki, hogy az oda- vagy a visszaúton. Drogo de Beaumont válaszul meghagyta az apuliai kikötőknek, hogy szabadon lefoglalhatják a velencei fennhatóság alatt álló dalmáciai városok kereskedőinek portékáit. Az intézkedést – velencei panaszra – január 25-én vonta vissza a király (MDEA I. 31. no. 29.). A követségben részt vevő Trani érseket ért károk megtérítéséről csak 1271. június 10-én kapunk hírt, míg Drogo június 7-én – kíséretében magyarokkal – a tengerparti Sipontóban tartózkodott (MDEA I. 26. no. 22., 27., no. 24.). E két adat alapján – bár a fenti körülmények korántsem kényszerítő erejűek – Szűcs Jenő arra hajlott, hogy Drogo és Trani érseke majdnem egy éves távollmaradás után, 1271 nyarán tértek csak haza. Vö. *Szűcs J.*: Társadalomelmélet i. m. 855.

követet akart küldeni István magyar királyhoz.⁹⁰ Nem tudjuk, hogy vajon mit akart közölni az egykori konstantinápolyi báró az új uralkodóval, ám lehetséges, hogy leánya, Éva esküvőjéről is szó esett az üzenetben. Ha így volt, az természetesen arra utalna, hogy Éva Magyarországon, talán az ifjabb király környezetében nevelkedhetett. Elképzelhető, hogy IV. Béla május 3-i halálának gyorsan terjedő híre is hozzájárult, hogy Anseau tollat ragadjon. Akár arra is alkalmasnak tűnhetett az idő, hogy apósa, Kaloján örökségéért szót emeljen, így például Pozsegáért, amelyről némi alappal gondolhatta, hogy jogszerűen a szerémi herceg lányait, így az ő feleségét, Máriát is illeti. Különösen akkor táplálhatott vérmes reményeket, ha tudatában volt az új király és Pozsegát birtokló édesanyja konfliktusának. Természetesen mindez feltételezés, amelyet azért érdemes mégis megfogalmazni, mivel érthetővé tenné egy magyarországi adatunkat. V. Istvánnak a zágrábi egyházmegye kiváltságait megerősítő 1272. június 17-én kelt oklevelében a tanúk között feltűnik egy bizonyos *dominus Anselmus*, kevei és krassói ispán.⁹¹ A magyar földön szokatlan név felbukkanása a déli határvidéken talán arra utal, hogy a görögországi birtokait elvesztő Anseau – felesége jogán – sikerrel érvényesült a Magyar Királyságban V. István uralkodása idején. *Anselmus* ispán épp olyan hirtelen tűnik el István halála (1272. augusztus 6.) után, mint ahogy felbukkant. Anseau 1273. május 13-án kapta megbízását I. Károlytól: Albánia helytartójává nevezték ki.⁹² Ha az azonosság fennáll, akkor új hivatalát magyarországi kalandja után nyerte el.

A másik forrásadat, amely amellet szól, hogy Évát Magyarországról hozta el újdonsült férje, egy évtizeddel később bukkan fel. Néhány hónappal azután, hogy Szicília végérvényesen elveszett az Anjou-ház számára, 1282. október 6-án kelt az a parancs, amelyben I. Károly király Mindenszentek közelítő ünnepe alkalmából megfelelő öltözékről gondoskodott unokái – Magyarországi Mária gyermekei – Martell Károly, Tarantói Fülöp és Anjou Margit, valamint a kis Károly felesége, Habsburg Konstancia számára.⁹³ A király a gyermekek udvartartásához tartozó hölgyek méltó ruházata felől is intézkedett. E kíséretben találjuk Druget

⁹⁰ 1270. május 16. után: *Nobilis vir, Anselinus de Chaus*, „dilectus amicus” vult mittere nuntium ad magnificum principem Stephanum, illustrem regem Ungarie. RCA IV. 96.

⁹¹ 1272. június 17.: „domino Anselmo comite de Kewe et de Krasow” CD V. 1. 195.; RA II. 1. 156–157, no. 2213.

⁹² AA I. 86. no. 299.

⁹³ RCA XXVI. 259. no. 53.

Izabellát, akinek rokonsága később a magyarországi Anjouk oldalán futott be fényes karriert, valamint egy Magyarországi Éva (*Eva d'Ungheria*) nevű személyt is.⁹⁴ Mivel az Éva név nem nevezhető éppen gyakorinak a magyar forrásokban,⁹⁵ s az Anjouk nápolyi regisztrum-köteteit rekonstruáló kiadványsorozatban sem találkozunk vele, így különösen csábító a gondolat, hogy itt a magyar kapcsolatokkal rendelkező Anseu de Cayeux Éva nevű lányáról van szó, akinek az esküvőjére a Nápolyba költöző Magyarországi Máriával közel egy időben került sor.

Ám hiába tűnik vonzó lehetőségnek, hogy az Anjouk nápolyi udvarában élő, magyar kapcsolattal bíró, s azonos neveket viselő személyek valójában azonosak, egy komoly akadály mégis aláássa e már-már bizonyosságnak tűnő feltételezést. Évát még említi egy 1275. április 30-án kelt irat⁹⁶ – tartalma és szövege sajnos nem maradt ránk –, de szeptember 16-án már arról értesülünk, hogy az 1271-től az akhiai helytartóságot viselő Drogo új asszonyt, a Korinthoszi-öböl északi partján fekvő Salona latin grófjának lányát, Ágnest vezette oltárhoz.⁹⁷ Kézenfekvő lenne arra gondolni, hogy Éva meghalt, mivel e nélkül nehezen kerülhetett volna sor az Ágnessel kötött házasságra. Épp így feltételezhető persze, hogy a frigyet felbontották, például arra hivatkozva, hogy nem hálták el. Drogo 1277. április 19-én bekövetkezett halálát minden bizonnyal egy korábbi házasságból származó fia, Ádám jelentette a királynak.⁹⁸ Lehetséges, hogy Anseu-nak nem sikerült beváltania a házassági szerződésben tett vállalásait, amelyre 1274 első hónapjaiban történt halálát követően még kevesebb remény maradt, így Drogo valaki olyanal kívánhatott szoros családi kapcsolatba kerülni, akinek valós befolyása volt *Romaniában*, azaz a latin Görögország utolsó bástyáiban. Hogy Anseu egyik

⁹⁴ Eva d'Ungheriáról Fraknoi Vilmos adott hírt. Lásd *Fraknoi Vilmos*: V. István király leánya, nápolyi királyné. Budapesti Szemle 351. (1906) 326–327.

⁹⁵ Fehértói Katalin Árpád-kori Személynévtára csupán egy Évát ismer (Atyusz nembeli Sal egyik leányát 1221-ből), Slíz Mariann Anjou-kori gyűjtése egyet sem. Vö. *Fehértói Katalin*: Árpád-kori Személynévtár (1000–1301). Bp. 2004. 293.; *Slíz Mariann*: Anjou-kori személynévtár 1301–1342. Bp. 2011. II. András és Courtenay Jolánta lányának, Jolánta aragóniai királynénak a dajkáját ugyan csak Évának hívták. Vö. *Vajay Sz.*: Dominae reginae milites i. m. 408., 412.; *Zsoldos A.*: Az Árpádok és asszonyaik i. m. 108.

⁹⁶ RCA XII. 103. no. 391.

⁹⁷ Sajnos az erről tanúskodó regisztrum-bejegyzés szövege sem maradt ránk, csak utalásból ismert. Vö. *Jean Lognon*: Les Autremencourt, seigneurs de Salona en Grèce (1204–1311). Bulletin de la Société historique de Haute-Picardie 15. (1937) 30. 4. jegyz.; RCA XIII. 138. no. 416.

⁹⁸ RCA XIV. 188. no. 309. Drogo halálának dátumára lásd RCA XV. 42. Hamarosan Ádám is távozott az élők közül, mivel egy 1278. június 23-án kelt irat már néhaiként emlékezik meg róla. Lásd RCA XVIII. 359.

– sajnos név szerint nem említett – leánya 1280-ban még életben volt, azt az már idézett irat bizonyítja, amelyben I. Károly engedélyezte Máriának és lányának, hogy az Adriai-tengeren átkelve meglátogassák Ilona szerb királynét.⁹⁹ Nem zárható ki az sem, hogy – amennyiben Éva valóban meghalt 1275 folyamán – az Anjou-unokák kíséretében felbukkanó *Eva d’Ungheria* Drogo és Éva korán elárult leánya, Martell Károly és testvérei egykorú játszópajtása volt. Létezik olyan forrásadat, amely ezt a lehetőséget támasztja alá.

Már Drogo és Ágnes házassága idején, 1276. június 23-án történt, hogy I. Károly parancsot adott, hogy az udvarhoz tartozó fejedelmi származású gyermekeket: unokáját, Károlyt, kiskorú menyét, Villehardouin Izabellát, valamint saját kislányát és II. Balduin császár elárult leányát ezentúl a szicíliai Monforte San Giorgio erődjében őrizték. A gyermekek udvartartásának volt még egy nevesített tagja: egy bizonyos beaumont-i kiasasszony (*domicellam de Bellomonte*).¹⁰⁰ Jól okkal feltételezhető, hogy e *domicella* Drogo de Beaumont és Eva de Cayeux kislánya volt, aki keresztneve mellett a magyarországi származás tudatát is örökölte édesanyjától, s hat évvel később még mindig a közel azonos korú Martell Károly környezetében tartózkodott.¹⁰¹

⁹⁹ AA I. 140.

¹⁰⁰ 1276. június 23.: „Scriptum est castellano Montisfortis etc. Cum nos Karolum nepotem nostrum et Isabellam, uxorem Philippi dilecti filii nostri, cum filia nostra parvula et filia imperatoris, et domicellam de Bellomonte in societate ipsorum, in castro Montisfortis his temporibus morari velimus, f[idelitati] t[ue] mandamus, quatenus dictum Karolum cum omnibus aliis supradictis morari in eodem castro, iuxta eorum beneplacitum, patiaris. Datum Rome, XXIII. Iunii, IV. Ind.” RCA XIII. 128. no. 369. A gyermekek egészen ideig Druget Miklós és felesége felügyelete alatt cseperedtek Nocerában. Vö. 1276. december 12.: RCA XIII. 6, no. 26.; 1276. július 15.: RCA XIII. 7., no. 33. A Druget család az uralkodóház kitüntetett bizalmát élvezte: 1272. október 6-án Druget Miklóst az egyik Anjou-rezidencia, a capuai Torre di Sant’Erasmo kapitányává nevezték ki, ahol Károly salernói herceg és Magyarországi Mária harmadik gyermeke, a majdani Róbert nápolyi király 1278-ban napvilágot látott. Vö. RCA IX. 98. no. 98.; *Walter Goetz*: König Robert von Neapel (1309–1343). Seine Persönlichkeit und sein Verhältnis zum Humanismus. Tübingen 1910. 7.

¹⁰¹ Negyedszázad múltán a boldogtalan, s IV. (Kun) László halála után Nápolyba visszaköltöző Izabella királyné udvarhölgyei közt is felbukkan egy Éva nevű személy (*Eua domina*). Vö. MDEA I. 153. Lehetséges, hogy az özvegy királyné nápolyi udvartartásába magyar kapcsolatokkal rendelkező hölgyek is bekerültek – ebben az esetben nem lenne alaptalan arra gondolni, hogy Eva d’Ungheria is köztük volt. Ha azonban az udvarhölgyeket Izabella Magyarországról hozta magával, akkor természetesen nem lehet szó azonosságról. Izabella egyébiránt nem sokkal 1298. szeptember 30. után tért vissza hazájába, róla és udvartartásáról legközelebb 1300. július 9-én adtak hírt a nápolyi regisztrumok. Vö. MDEA I. 138., 153.

Láthattuk, hogy az Anseau de Cayeux-ra vonatkozó számos híradás ellenére sem könnyű közel kerülni a pozsegai úrnő vejének személyéhez. A konstantinápolyi latin báró pályafutását két adat köti minden kétséget kizáróan Magyarországhoz: 1253. évi házassága a Szerémség ura, Kaloján leányával és 1270. évi kapcsolatfelvétele V. István királlyal. Joggal gondolhatunk arra, hogy az ő unokája volt *Eva d’Ungheria*, Martell Károly magyarországi trónkövetelő játszópajtása. Az iménti értelmezések nemegyszer hipotetikus természetű ellenére is kijelenthetjük, hogy Anseau és családja valamiféle folytonosságot képvisel a II. András idején uralkodó latin orientáció és az Anjouk egy évszázaddal későbbi magyarországi hatalomátvétele között.

Andreas Ungarus

A nápolyi Anjou-udvart nemcsak dinasztikus kötelékek, hanem műveltségi szálak is kötötték Magyarországhoz. Az I. (Anjou) Károly dél-itáliai uralmát biztosító beneventói csata (1266. február 26.) krónikása, Andreas Ungarus mester kora legpallérozottabb klerikusai közé tartozott, aki nevét a pápaság és francia hűbéresei szolgálatában tette ismertté.¹⁰² Noha a kortársak és a közvetlen utókor szerzői – a római Saba Malaspina, a páрмаi Salimbene, valamint a firenzei Ricordano Malaspini és Giovanni Villani – részletekbe menően foglalkoztak a nevezetes ütközetrel, mégis Andreas Ungarus jegyezte fel a legrészletesebb – és legcélzatosabb – beszámolót a Manfréd szicíliai király végzetét beteljesítő összecsapásról. A szerző – aki jól ismerte a francia nyelvet – IX. (Szent) Lajos francia király fiának, Péter alençonai grófnak ajánlotta művét. A gróft a *prologus*ban *dominus*ának nevezte, alighanem Péter szolgálatában állt tehát, s Franciaországban élt, amikor a *Descripti*ót lejegyezte. A munka során eredeti iratokat is felhasznált, elsősorban a IV. Kelemen pápa és Anjou Károly közti együttműködés dokumentumait; némelyikből pedig hosszasan idézett is, így például egy francia lovag általa franciáról latinra fordított leveléből, amely a csata közvetlen hatása alatt íródott.

¹⁰² Műve (*Descriptio victoriae a Karolo Provinciae comite reportatae*) egyetlen 15. századi kéziratban (Párizs, BnF lat. 5912) maradt fenn. Kiadását lásd MGH SS XXVI. 559–580. Magyar fordítása *Bodor József*: *Andreas Ungarus krónikája Anjou Károly provencei gróf győzelméről*. Temesvár 1916. 29–67.

E jól értesültség és otthonosság ismeretében, amely a szerző művéből Itália ügyeit illetően árad, igencsak különösnek tarthatjuk azt a vélekedést, amely szerint Andreas Ungarus csak az 1269–1271. évi nápolyi magyar követjárások során került nyugatra, s így abból, amit írt, semmit sem tapasztalt meg személyesen. E feltételezés – látszólag – szilárd alapokon nyugszik; maga András mester büszkélkedett ugyanis azzal, hogy korábban a boldog emlékezetű Béla magyar király és utódja, István káplánja és *familiarisa* volt. Aligha van okunk kételkedni a *Descriptio* írójának szavaiban, amelyek a munka datálásában is játszanak némi szerepet: a *terminus ante quem* V. István halálának napja (1272. augusztus 6.), mivel a *felicis recordationis* jelző csak atyjára érvényes, így István király vélhetően még életben volt. A felső időhatárt még tovább szűkíthetjük, a szerző ugyanis még élőnek mondja Bartolomeo Pignatelli messinai érseket, aki 1272 elején hunyt el.¹⁰³ A *terminus post quem* IX. Lajos francia király halálának időpontja (1270. augusztus 25.), a *Descriptio prologusa* ugyanis IV. Bélához hasonlóan boldog emlékezetüként említi.¹⁰⁴

Aligha lehet ellenvetésünk Szűcs Jenő rendkívül leleményes hipotézise ellen, amely szerint András mester 1271 telén csatlakozhatott Péter gróf kíséretéhez, aki nagybátyja Szicíliaján keresztül tért haza a balsikerű tuniszi kereszties hadjáratról. Az a megállapítása azonban már joggal keltheti fel gyanakvásunkat, amely Andreas Ungarus Nápolyba érkezésére vonatkozik, tudniillik, hogy 1270-ben, vagy nem sokkal előtte jutott el az Anjou-udvarba. Ha ugyanis ez korábban történt volna, „nem nevezhetné meg egykori urai gyanánt mindkét magyar királyt.”¹⁰⁵

¹⁰³ *Pietro Dalena*: Pignatelli, Bartolomeo. Dizionario Biografico degli Italiani LXXXIII, 2015. [http://www.treccani.it/enciclopedia/bartolomeo-pignatelli_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/bartolomeo-pignatelli_(Dizionario-Biografico)), letöltés 2017. jan. 23.

¹⁰⁴ Létezik olyan álláspont is, amely a *Descriptio* születését egy évtizeddel későbbre, 1282–1283 környékére helyezi. Alençon grófia ugyanis a Szicíliai Vecsernyét követően újra Dél-Itáliába utazott, hogy nagybátyja segítségére legyen a sziget visszafoglalásában. Kevéssé valószínű feltételezések szerint András mester csak ekkor állt a gróf szolgálatába, aki Salernóban hunyt el 1283 áprilisában. Lidia Capo joggal hívta fel a figyelmet, hogy a Vecsernye után aligha uralkodott I. Károly környezetében az az optimizmus és győzelemittasság, ami a műből árad. Vö. *Lidia Capo*: Da Andrea Ungaro a Guillaume de Nangis: un'ipotesi sui rapporti tra Carlo I d'Angiò e il regno di Francia. *Mélanges de l'École française de Rome* 89. (1977) 820. 20. jegyz. A mű keletkezését 1270 és 1282 közé teszi és az ebből fakadó ellentmondások miatt alkalmasint több alkotási fázisra gondol annak legutóbbi kiadója. Vö. *Andreas Ungarus, Descriptio victorie Beneventi*. Szerk. Fulvio Delle Donne. *Fonti per la storia dell'Italia medievale*. (Antiquitates 41.) Roma 2014.

¹⁰⁵ *Szűcs J.*: Társadalomelmélet i. m. 854.

Mivel Istvánt már gyermekségében, 1245-ben királlyá koronáztatta IV. Béla,¹⁰⁶ így András mesternek igenis lehetett alkalma mindkét király szolgálatában állni akár már évtizedekkel 1270 előtt is. S valóban, még 1247-ben felbukkan egy András mester nevű királyi *capellanus* IV. Béla udvarában.¹⁰⁷ Tulajdonképpen azt tarthatjuk valószínűtlennek, hogy mesterünk egyszerre szolgált volna a kibékíthetetlen viszályban álló IV. Béla és István ifjabb király *familiáiban* az 1270 előtti esztendőkből. Ám van itt még egy nehezen megmagyarázható mozzanat: András mester – a magyar követség állítólagos tagja – miért döntött úgy, hogy elhagyja királya szolgálatát, hogy régi urát Péter alençoni gróffal cserélje fel?

Ugyanebben az időben, 1270-ben vesztette el urát egy másik Itáliában tartózkodó Andreas Ungarus *magister*, Bánca István prenestei püspök-bíboros *familiájának* tagja. Ez az András mester 1262-ben jelenik meg először a forrásainkban, amikor a bíboros-pártfogója közbenjárására elnyerte a korinthuszi káptalan egyik *praebendáját* IV. Orbán pápától. Az Akhiai Fejedelemségben található kanonoki stallum ügye azonban már IV. Sándor pápa idején (1254–1261) is napirenden volt, így András *capellanus* már 1262 előtt is István bíboros környezetéhez tartozhatott.¹⁰⁸ Az 1270-ben elhunyt magyar főpap végrendeletében is megemlékezett a korinthuszi kanonokról.¹⁰⁹ A névazonosság mellett van néhány körülmény, amely valószínűvé teszi a feltételezést: a két András mester egy és ugyanazon személy volt.

Az első mindjárt a korinthuszi *praebenda*. A korinthuszi érsekség ebben az időben nem számított címzetes egyháztartománynak, hiszen a terület a Latin Császárság 1261. évi bukása után továbbra is latin fennhatóság alatt állt.¹¹⁰

¹⁰⁶ *Zsoldos Attila*: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. História könyvtár. Monográfiák 24. Bp. 2007. 13.

¹⁰⁷ *Békési Emil*: Magyar írók az Árpád-házi királyok korában. III. Katolikus Szemle 10. (1896) 738–739.; RA I. 2. 260. no. 866. Mivel ez az András egyben győri kanonok is volt, így felmerül a gyanú, hogy azonos azzal az Andreas *magisterrel*, aki 1271-ben győri nagyprépost lett. Vö. *Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. Győr 1938. 306. Ebben az esetben a *Descriptio* szerzőjével történő azonosítás természetesen komoly akadályba ütközik.

¹⁰⁸ 1263. november 5.: Les registres d’Urbain IV (1261–1264). I–V. Szerk. Jean Giraud. Paris 1900–1958. III. 134–135. no. 1172.

¹⁰⁹ A végrendelet töredékét Agostino Paravicini Bagliani adta ki. Lásd *Agostino Paravicini Bagliani*: Un frammento del testamento del cardinale Stephanus Hungarus (†1270) nel Codice C 95 dell’Archivio del Capitolo di San Pietro. Rivista di storia della Chiesa in Italia 25. (1971) 179–182. Idézi *Kiss Gergely*: Dél-Magyarországtól Itáliáig. Bánca nembeli István (1205 k.–1270) váci püspök, esztergomi érsek, az első magyarországi bíboros életpályája. Pécs 2015. 204–208.

¹¹⁰ *John Finley*: Corinth in the Middle Ages. Speculum 7. (1932) 486–487.; *Raymond Janin*: Corinthe. In: Dictionnaire d’Histoire et de Géographie ecclésiastiques. XIII. Paris 1956. 876–880.

Az ismert érsekek azonban aligha tartózkodtak sűrűn görögországi székhelyükön. A burgundiai származású domonkos, Pierre de Conflans például bizonyosan Itáliában és Franciaországban működött korinthuszi érseksége (1268–1278) idején: 1272-ben X. Gergely a francia udvarba küldte, hogy III. Fülöpöt az új keresztes hadjárat ügyének fontosságáról meggyőzze, s bár az évtized közepén a pápa jelentős összeget adományozott az egyháztartomány céljaira, az érseket 1276-ban Viterbóban, 1277-ben pedig ismét III. Fülöp környezetében találjuk.¹¹¹ Utóda, az ugyancsak domonkos Guillaume de Moerbeke bizonyosan ellátogatott érseki székhelyére (1280–1281), ám már korábban is sűrűn megfordult *Romaniában*; a középkori művelődés számos ókori görög munka latin fordítását köszönheti neki.¹¹² Miután II. (Villehardouin) Vilmos fejedelemsége a viterbói szerződés értelmében Anjou-hűbér alá került, a korinthuszi érsekek előszeretettel cserélték fel hivatalukat dél-itáliai egyháztartományokkal: erről tanúskodik legalábbis Trasmund esete, aki 1267-től a szicíliai Monreale érseke lett,¹¹³ s magáé Pierre de Conflans-é is, akit 1278-ban a calabriai Cosenza érsekévé szenteltek. A patrónusát vesztett bíborosi *familiaris* 1270 után új pártfogó után nézhetett, s azt legkönnyebben főkáptalanja érseke, Pierre de Conflans személyében találhatta meg, aki a pápa szolgálatában fontos diplomáciai küldetések élén állt. Lehetséges, hogy András már Trasmund érsek idején közeli kapcsolatba került I. (Anjou) Károly Nápoly-Szicíliai Királyságával.

A második érvet, amely szerzőnk és István bíboros káplánjának azonossága mellett szól, a *Descriptio* sajátos perspektívájában lelhettük meg. A olvasónak könnyen támadhat az az érzése, hogy szerzőnk a pápai kúria közvetlen közelében vált az események tanújává: a beneventói csata előzményeinek színtere Andreas Ungarus munkájának első huszonnégy fejezetében elsősorban éppen Róma. Az iteni történeésekről már akkor is tájékozódhatunk, amikor a római szenátori címet elnyerő Károly még meg se érkezett az Örök Városba, hogy a neki ígért királyságot meghódítsa. Ilyen esemény volt az a sikertelenül végződő merénylet, amelyet a *ghibellin* érzelmű római nemesek tervelték ki a nagyra hivatott

¹¹¹ Életrajzára lásd *Aleksander Birkenmajer*: Der Brief Robert Kilwardbys an Peter von Conflans und die Streitschrift des Ägidius von Lessines. In: *Uő*: Vermischte Untersuchungen. Münster 1922. 65–68.; *Palémon Glorieux*: Répertoire des maîtres en théologie de Paris au XIIIe siècle. Paris 1933. 124.

¹¹² *Glorieux, P.*: Répertoire i. m. 119.

¹¹³ RCA IX. 90. no. 73., 97. no. 94.

szenátor vikáriusa ellen.¹¹⁴ Egyes kúriához közel álló személyek viselt dolgairól is részletekbe menő felvilágosítást kapunk, így Pármai Albert pápai káplán és jegyző (*dilectus et familiaris notarius et capellanus*) küldetéséről, amelynek célja Károly – akkoriban Provence grófja – Itáliába csábítása volt.¹¹⁵ Azokhoz a teljes terjedelmükben idézett levelekhez, amelyekben Károly hírt adott IV. Kelemen pápának a csata kimeneteléről (1266. február 26.) és Manfréd holttestének eltemetéséről (1266. március 1.), szerzőnk alighanem az egyházfő környezetében férhetett hozzá legkönnyebben.¹¹⁶ Andreas Ungarus külön fejezetet szentelt az első levél perugiai ünnepélyes kihirdetésének – e helyen joggal támadhat az a gyanúnk, hogy a szerző is jelen volt a pápa és a bíborosok tanácskozásán, ahol Pierre de Charny sens-i főesperes, a pápa kamarása felolvasta Károly üzenetét.¹¹⁷ A csata szempontjából hasonlóan irreleváns adatnak tűnik az is, hogy Károly nocerai győzelmének híre március 27-én jutott el az Apostoli Székhez, s a híresztelés később igaznak bizonyult. Ismét a bíborosok között érezhetjük magunkat: a nocerai ostromról szóló első információ épp azután érkezik, hogy a bíborosok beiktatták Albano püspök-bíborosát szicíliai legátusi hivatalába.¹¹⁸ Csak ezután fog bele írónk, hogy röviden elbeszélje: hogyan is adta meg magát a Manfréd pártján álló város. Aligha tarthatta volna fontosnak a szerző, hogy a hírek kúriai fogadtatásáról is megemlékezzen, ha személyesen nem élte volna át azt, hogy a Károly győzelmeiről szóló értesülések hogyan váltak közkinccsé. Ha a *Descriptio* írója Bánca István prenestei püspök-bíboros *familiájának* tagja volt, nem állhatott előtte akadály, hogy hamar tájékozódjon a hadjárat részleteiről.

Igencsak valószínűnek tartom tehát, hogy a *Descriptiót* Bánca István bíboros magyar káplánja, *Andreas Ungarus magister* írta, aki korábban a magyar királyi család szolgálatában állt, patrónusa halála után pedig a korinthuszi főkáptalanban szerzett ismeretségeknél köszönhetően találhatott új gazdára. Ismereteit I. (Anjou) Károly dél-itáliai hatalomátvételéről nem utólag, hanem az eseményekkel egy időben szerezhette a pápai kúrián, ám jegyzeteit – amelyek között, mint láttuk, oklevélmásolatok is voltak – csak 1271 körül, Péter alençonai gróf

¹¹⁴ MGH SS XXVI. 563–564.

¹¹⁵ MGH SS XXVI. 563.

¹¹⁶ MGH SS XXVI. 577–578., 578–579.

¹¹⁷ MGH SS XXVI. 578.

¹¹⁸ MGH SS XXVI. 579.

szolgálatában öntötte végső formába; s végül azt sem zárhatjuk ki, hogy a mű már egy ideje készen állt, s a *prologus* csak utóbb került a *Descriptio* élére.¹¹⁹

Thomas Laurentianus

A francia forradalom viharában elpusztultak azok a kódexek, amelyek a laoni Szent Márton premontrei prépostságban tisztelt szentek legendáit tartalmazták. A *Bibliotheca Praemonstratensis* koraújkori szerzői azonban még 1633-ban kinyomtatták, így ma is olvashatjuk azt a vélhetően 13. századi legendaszöveget, amely az apátság egy Szent Lőrinc iránt hallatlan buzgalmat tanúsító szerzetesének kalandját tárgyalja.¹²⁰ Az együgyű Tamás, szerzetestársai gúnyolódásának állandó célpontja, aki szenvedélye miatt a *Laurentianus* melléknevet kapta, égi látomás parancsára valamikor 1230 körül zarándokútra indult laoni monostorából, Prémontré egyik első filijából, amelynek során eljutott Jeruzsálembe, majd Magyarországon keresztül tért haza. Az egri egyházmegyében fekvő leleszi Szent Kereszt-apátságban szállt meg, ahol barátságosan fogadták. Legendánk szerint akkoriban megszámlálhatatlanul sok ereklyét őriztek a leleszi apátságban, köztük Szent Lőrinc Antiochiából származó ereklyéjét is. A legendaíró nem felejt el megemlíteni, hogy a szent maradványokat igen gondatlanul tárolták, így amikor Tamás testvér az ereklyetartók feliratait áttanulmányozva megpillantotta Szent Lőrinc bal karját, nyomban megértette, hogy a szent azért vezérelte ilyen távol hazájától, hogy ereklyéjét, amelyet Leleszen nem éppen vallásos körülmények között helyeztek el (*minus religiose colitur*), olyan helyre vigye, ahol méltóbb tiszteletnek örvendhet majd. A következő éjszaka Szent Lőrinc meg is adta az engedélyt. Amikor a leleszi testvérek a *matutinumot* mondták, Tamás magához vette a karereklyét, majd éjjel, mikor már mindenki az igazak álmát aludta, megszökött a monostorból. Lélekszakadva egy forgalmas város (a latin szöveg *civitast, emporiumot* említ) közelébe jutott, ahol egy kereskedő ingyen felvette a kocsijára, amelynek rakományát Szent Lőrinc közbenjárására nem vámolták el a városkapunál.

¹¹⁹ Emellett szól az is, hogy Andreas Ungarus egyáltalán nem utal Károly másik nagy győzelmére, az 1268-ban vívott tagliacozzói ütközetre, noha a város neve felbukkan a *Descriptio*ban, mint Manfréd egyik táborhelye. Vö. MGH SS XXVI. 566.

¹²⁰ *Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis*. I–II. Szerk. Joannes le Paige. Parisiis 1633. (a továbbiakban: BPO), I. 574–578. A hagiográfiai mű nem került be a *Bibliotheca Hagiographica Latinába* sem.

Talán nem túlzott merészség arra gondolni e korszerű *miraculum* alapján, hogy a Tamást hazáig szállító utazó maga is latin volt, egyike a Bodrog partján futó kereskedelmi út mentén letelepedett vallonoknak. Franciaországba visszatérve hamar híre ment a bolondos szerzetes által szerzett ereklyének, amelyet Douai-i Gautier prépost társaságában maga Anzelm laoni püspök emelt fel Szent Márton apátságában. A szent tolvaj 1259. október 1-jén hunyt el, ám a hivatalos kultusz kezdetét jelentő engedély, amelyben Garnier püspök negyvennapos bűcsút ígért azoknak a zarándokoknak, akik Szent Lőrinc ünnepnapja és oktávája között naponta felkeresték a monostort, 1243 augusztusában kelt.¹²¹ IV. Ince 1244. április 21-én, majd 1245. augusztus 19-én megismételte az engedélyt.¹²² A laoni monostor híres bűcsújáró hely lett, a karereklye pedig átvészelte a forradalmat is, igaz több mint másfél évszázadot kellett várni a relikvia és a történeti hitelét igazoló 18. századi dokumentumok újrafelfedezésére.¹²³

Nem kétséges, hogy a mű azon legendaszövegek sorába tartozik, amelyek sematikus elbeszélésük mögött egyházi intézmények közti konfliktusról tanúskodnak, s az égi legitimációt hívják segítségül egy morálisan éppenséggel nem megkérdőjelezhetetlen cselekedet, jelen esetben a lopás – *furta sacra* – magyarázatául. Nincs azonban okunk kételkedni abban, hogy a néhol sablonos elbeszélői modell történelmi magot rejt: Tamás leleszi tartózkodása és a kereskedőnek köszönhető hazatérése, valamint a Lőrinc-ereklye származási helye olyan egyedi információk, amelyek aligha véletlenül kerültek az életrajzba. A legenda *Bibliotheca Praemonstratensis*ben fennmaradt szövege szerint az ereklyék francia földre szállítására 1230 körül került sor, ám a *Gallia Christiana*ban azt olvassuk, hogy – *ut aiunt schedae veteres* – mindez 1220-ban történt.¹²⁴ Anzelm püspök 1215 és 1238 közötti hivatalviselése illeszkedik az 1220., mind pedig az 1230. évre vonatkozó hagyományhoz, Douai-i Gautier apáté – aki ezen a néven a harmadik volt – azonban nem, elődje, János ugyanis még 1243-ban is a monostor élén állt.¹²⁵ Lehetséges, hogy valójában II. Val-le-Roy-i Gautierről van szó, aki 1212/1214 és 1228 között volt a laoni premontrei rendház

¹²¹ BPO I. 578.

¹²² BPO I. 578–579.

¹²³ *Suzane Martinet*: La relique de Saint Laurent. Mémoires de la Fédération des Sociétés Savantes de Département de l’Aisne 24. (1979) 63–68.

¹²⁴ *Gallia Christiana*. I–XVI. Lutetiae Parisiorum 1715–1865. IX. 121.

¹²⁵ A Saint-Martin 13. század első felében élt apátjaira lásd *Charles Gomart*: Notice sur l’abbaye de Saint Martin de Laon. Bulletin de la Société académique de Laon 18. (1866–1868) 140–143.

apátja. Elfogadható a relikvia antiochiai eredete is, amelyet éppúgy magyarázhat III. Béla első feleségének antiochiai származása, mint a Szentföldre keresztes hadjáratot vezető II. András ereklyék iránti szenvedélye. Annál is inkább gondolhatunk Antiochiai Anna szerepére, mivel bizonyosan ő alapította a hajszentlőrinci társaskáptalant; az utóbbi egyház patrocíniuma amellet szól, hogy a királyné környezetében Szent Lőrinc kitüntetett tiszteletnek örvendett.¹²⁶

Az az állítás sem hihetetlen éppen, hogy az eredetileg nem királyi alapítású leleszi prépostság számos ereklyével büszkélkedett, hiszen az Árpádok különös kegyükkel tüntették ki a monostort; legalábbis erről tanúskodik az intézmény címerében a királyi dinasztia jelvényével egyező kettős kereszt¹²⁷. A hiteleshelyi kiadványokban olvasható *ecclesia regalis* önmegnevezés,¹²⁸ valamint az a körülmény, hogy a leleszi konvent alapítólevele szerint II. András meggyilkolt felesége, Gertrúd királyné bizonyos közelebből meg nem nevezett testrészeit itt temették el¹²⁹ – hihetőnek tűnik, hogy azért, mint Körmendi Tamás megalapozottan véli, mert a gyilkosságra a közelben került sor.¹³⁰ Akárhogy is, az a tény, hogy Lelesz ilyen előkelő porhüvelyt fogadott be (még ha nem is teljes egészében), érthetővé tenné a II. András uralkodási idejére utaló franciaországi híradást az ereklyék sokaságáról, a IV. Béla idején feltűnő kettős keresztes pecsétet, valamint a *királyi egyházi* minőséget is.

¹²⁶ Thoroczkay Gábor Antiochiai Anna Szent Lőrinc-tiszteletét szellemesen a királyné antropológiailag igazolható mozgásszervi betegségével magyarázta. Vö. *Thoroczkay Gábor: A messziről jött királyné prépostsága. A hajszentlőrinci társaskáptalan korai története (1342-ig)*. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. I–II.* Szerk. Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. Bp.–Debrecen 2014. I. 322–324. A laoni adat fényében azonban éppúgy felvehető, hogy Lőrinc kultusza szentföldi gyermekkorától fogva elkísérte a majdani magyar királynét.

¹²⁷ Takács Imre ezzel kapcsolatban azonban óvatosságra int, hiszen a jelvény – különösen pecsétgyűrűkön – széleskörűen elterjedt volt. Vö. *Takács Imre: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei*. Bp. 1992. 29.

¹²⁸ Hazai Okmánytár. I–VIII. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghegy Dezső. Győr–Bp. 1865–1891. VII. 364. no. 336. Idézi *Kumorovitz Bernát Lajos: A leleszi konvent oklevéladó működése*. Turul 12. (1928) 1.

¹²⁹ „pro anima illustris regine Gertrudis coniugis nostre eidem ecclesie in perpetuum contulimus possidendam et ideo maxime, quod quedam pars corporis eiusdem in eadem est sepulta ecclesia” *Érszegi Géza: A leleszi monostor alapítóleveléről (1214)*. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 16. (2003) 24.

¹³⁰ *Körmendi Tamás: A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei*. In: *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013*. Szerk. Majorossy Judit. Szentendre 2014. 100–103.

Magyarországiak a 13. századi Francia Királyságban

Mint a bevezetőben szoltam róla, vannak arra is adataink, hogy magyarországi eredetű világiak telepedtek le francia földön. Közéjük tartozott az eddig itthon ismeretlen Esztergomi Vilmos is – talán az esztergomi vallon kolónia egy hazatért tagja –, aki a chartres-i katedrális nekrológiuma szerint valamikor a 13. század második felében tett jelentős adományt a székesegyház javára a közeli településeken fekvő birtokaiból.¹³¹ Gábrriel Asztriktól tudjuk, hogy ugyancsak Vilmosnak hívták azt a párizsi magyar lakost, akinek özvegye a premontreiek kollégiuma mellett álló telkét 1285-ben adta el a szerzetesrendnek.¹³² A provins-i Hôtel-Dieu ispotály világhálón is hozzáférhető kisebb kartuláriumában (*Petit Cartulaire*) szerencsésen fennmaradt négy eddig kiadatlan irat, amelyek a champagne-i hercegek szolgálatában álló Jacobus de Hungariára vonatkoznak.¹³³ E Jakab 1212 márciusában kapott adományt Navarrai Blankától, a champagne-i grófság özvegyen maradt régensétől, aki *dilectus meus serviens*-nek nevezte magyar hívét. A csupán egyenes ágon örökíthető adományt 1213 novemberében a korszak egyik jelentős főpapja, az angol Robert de Courçon bíboros, a párizsi egyetem egykori kancellárja és az év eleje óta az ötödik kereszties hadjárat előkészítéséért felelős pápai legátus erősítette meg Troyes-ban, a champagne-i grófok székhelyén.¹³⁴ A megerősítés talán a bíboros kereszties

¹³¹ III. Kal. Apr. Obitu Guillelmi de Strigonio, aliter dictus Bediers; ad cuius anniversarium habemus L solidos super medietate domorum suarum, quas emit apud Sandarvillam; item plateam, quam emit apud Fontaneum iuxta domum precarii. Et cum eo, pro anniversario Ade, quondam quoci regis, et Asceline eius uxoris, XL solidos super sex loca que emerat dictus G[uillelmi] apud Fontanetum-super-Auduram. Item dictus G[uillelmi] legavit ecclesie Carnotensi omnes domos suas, quas tenebat in claustris, tempore mortis sue, et residuum dicatorum locorum ad usum antiphonarii Beate Marie, diebus sabbatinis, prout in registro capituli et eius testamento continetur. – OPS II. 52.; Cartulaire de Notre-Dame de Chartres. III. Szerk. E. de Lépinos – Lucien Merlet. Chartres 1865. 75.

¹³² *Gábrriel A.: Magyar diákok i. m. 185.*

¹³³ Személyét – a halála napjáról megemlékező nekrológiából – Gábrriel Asztrik is ismerte. Lásd *Gábrriel A.: Magyar diákok i. m. 201.*

¹³⁴ Archives Départementales de Seine-et-Marne, Archives hospitalières de Provins A 13, 98v–99r. (http://bvmm.irht.cnrs.fr/resultRecherche/resultRecherche.php?COMPOSITION_ID=16072, letöltés 2016. dec. 6.) – III. Ince éppen azért választotta Robert de Courçon, mivel megfelelő közvetítőt látott benne a kereszties hadjárat sikerét veszélyeztető angol–francia konfliktus megoldásában. A bíborosnak egyéb teendői is akadtak Franciaországban – mindenképp a champagne-i grófságot érintő örökösödési vitában kellett tiszta helyzetet teremtenie. Vö. *James M. Powell: Anatomy of a Crusade 1213–1221. Philadelphia 1990². 37–38.*

hadjáratokban vállalt szerepével hozható összefüggésbe: hipotézisként felvethető, hogy Jakab felvette a keresztet.

Magyarországi Jakab diplomáciai küldetésben is részt vett úrnője megbízásából. II. Sándor, Skócia ifjú királya, és francia származású édesanyja, Ermengarde anyakirályné a kontinensen, Franciaországban kerestek jövődöbelit Sándor leánytestvére, Margit számára.¹³⁵ A skót uralkodónál csak néhány évvel fiatalabb IV. Thibaut champagne-i gróf – édesapja oldaláról híres kereszties család sarja, anyja révén 1234-től Navarra királya – ideális választásnak tűnt az angol királysággal szemben a kontinensen támogatókat kereső II. Sándor számára. Blanka grófné kartuláriumában fennmaradt az 1219 augusztusában kelt házassági szerződés-tervezet is, amelyet Vilmos reimsi érsek, egy bizonyos *Gaufridus de Parisius* és a mi Jakabunk vitt el Skóciába.¹³⁶ Érthető – miként Melissa Pollock legutóbb rámutatott –, hogy miért éppen a reimsi érsek, Guillaume de Joinville állt a küldetés élén, hiszen a főpap IV. Thibaud nevelője volt. Annál nagyobb fejtörést okozott Pollock számára, hogy a másik két résztvevőt azonosítsa. Mivel nem ismerte a Jakabra vonatkozó egyéb champagne-i forrásokat, így *Jacobus de Hungaria* mögött egy ispotályos vagy templomos lovagot feltételezett; leginkább azért, mert a hatezer márka ezüstnyi hozomány felhasználásának célját az éppen folyó kereszties hadjáratban látta, s az összegért az ispotályosoknak vagy a templomosoknak kellett kezeskedni.¹³⁷ Bár a magyar király valóban szerepet vállalt az ötödik kereszties hadjáratban, 1219 augusztusában azonban II. András már majdnem másfél éve elhagyta a Szentföldet. A házassági tervet hamarosan ejtették – a skót király pénze valószínűleg nem érkezett meg, s Thibaud 1220 novemberében jóval közelebb, a metzi grófságban talált magának előnyös házassági kapcsolatot.

Néhány hónappal a szerződés kelte, s talán a veszélyes északi utazás előtt, 1219 decemberében kelt Magyarországi Jakab végrendelete, amelyből világosan kiderül, hogy a külföldi származású lovag nem mindennapi gazdaságra tett szert: feleségével, Heloise-zal majdnem minden Provins közelében található egyházi intézmény részére tettek adományt. A provins-i ispotály például, amely

¹³⁵ M. A. Pollock: *Scotland, England and France after the Loss of Normandy 1204–1296*. ‘Auld Amitie’. Woodbridge 2015. 93–98.

¹³⁶ *Thesaurus novus anecdotorum*. I. Szerk. Edmond Martène – Ursin Durand. Lutetiae Parisiorum 1717. 872–873.

¹³⁷ Pollock, M. A.: *Scotland, England and France* i. m. 94–95.

a grófság egyik leggazdagabb egyházi intézménye volt, egy felépítendő iskola címén részesült az örökségből, míg a sellières-i ciszterci apátság egy olyan kereszt-ereklyetartót kapott, amely Krisztus keresztfájának egy darabját őrizte.¹³⁸ Ez az ereklye ugyancsak egy keresztes hadjáratban való részvételre vagy szentföldi tartózkodásra utalhat.

Csak találgatni tudunk, hogy hogyan kerülhetett Jakab a champagne-i ház szolgálatába: talán III. Béla özvegye, Capet Margit révén, aki Marie de Champagne testvére volt. Tudjuk, hogy a nők életük végéig tartották a kapcsolatot: az özvegy champagne-i grófné 1197-ben Joscelin-t, az ugyan-csak champagne-i Charmoye ciszterci apátját kérte meg, hogy látogassa meg Magyarországon a szentföldi zarándoklatra készülő királynét.¹³⁹ Elképzelhető, hogy Jakab Margit szentföldi magyar kíséretének tagja volt, s itt tett szert a keresztfa-ereklyére is.

Még egy világi emigráns históriája kívánczik ide, amely – mióta Wertner Mór az Árpádok családi története című munkájában ítéletet mondott felette¹⁴⁰ –, legfeljebb az úgynevezett alternatív történetírásban kapott szerepet. A Crouy-Chanel család és az Árpádok állítólagos rokonságáról van szó. Az elszegényedett dauphinéi nemes famíliát a királyi rokonságot igazoló, grenoble-i levéltár-ból származó dokumentumok alapján az 1844. évi országgyűlés fogadta be a magyar arisztokrácia soraiba.¹⁴¹ Az 1848-ban Magyarországon nyomtatásban is megjelent dokumentumok¹⁴² jó részétől nem alaptalanul vonta meg a hitel számos kiváló 19. századi történetíró, 1892-ben pedig maga Wertner Mór is. Kevésbé ismert, hogy a világháború előestéjén Wertner egy három részes tanulmányosorozat keretében ismét elővette a kérdést, s korábbi álláspontját majdnem teljesen revideálva a rokonság mellett tanúskodó dokumentumok egy részét hitelesnek fogadta el.¹⁴³

¹³⁸ Archives Départementales de Seine-et-Marne, Archives hospitalières de Provins A 13, 97v. Az adományt említi a provins-i ispótyá obituáriuma is: „Pridie Non. Obiit Jacobus de Hungria in fine assumens habitum religionis nostre, qui cum Heluise, uxore sua, dedit nobis L arpenta terre sita apud Sudoliacum.” – OPS I. 2. 943.

¹³⁹ *Bácsatjai D.*: Az egresi ciszterci monostor i. m. 11. 61. jegyz.

¹⁴⁰ *Wertner M.*: Az Árpádok i. m. 620–628.

¹⁴¹ *Genealogisches Handbuch des Adels*. XXIII. 1960. 84.

¹⁴² *Érdy János*: Magyarországi Crouy nemzetségnek története. Pest 1848.

¹⁴³ *Wertner Mór*: Kihaltak-e az Árpádok 1301-ben? *Turul* 32. (1914) 26–42., 55–62., 109–127.

Wertner Mór – Nagy Géza nyomán – felismerte, hogy az amiens-i székeskáptalan ún. 6. kartuláriumában olvasható oklevelek szövege, valamint az ugyanezen kódexkolligátumban olvasható 14. századi nekrológium hírei nem hozhatóak összefüggésbe a kései dél-franciaországi hamisítókkal,¹⁴⁴ s híradásaikban valójában nincs okunk kételkedni, mint ahogy nem kételkedtek bennük a kartuláriumot 1912-ben kiadó francia szakemberek sem.¹⁴⁵ Ezekből annyi derül ki, hogy volt egy magyarországinak nevezett András herceg, akinek velencei eredetű Sybilla Cumani nevű feleségétől két fia született. Félixet, aki az idősebb volt, a Somme megyei Croy részbirtokosát a káptalani oklevelek 1284-ben még élőnek mondják,¹⁴⁶ ám 1290-ben már fiai pereskednek nagybátyjukkal, Márkkal.¹⁴⁷ A kartuláriumból és az obituáriumból egyaránt kiderül, hogy Magyarországi Mária francia földön élő leánya, Szicíliai Margit misét alapított az elhunyt emlékére, akit a szöveg mind apai, mind anyai ágon az adományozó *consobrinájaként* emleget.¹⁴⁸

Ha tehát legalább az amiens-i dokumentumokat hitelesnek fogadjuk el, akkor fel kell tennünk a kérdést, hogy miféle András hercegről is lehet szó. A 19. századi történetírás legkedveltebb jelöltje – a velencei kapcsolat miatt – III. András volt, noha ez kronológiai képtelenség: aligha hihető, hogy III. András atyjának, az 1236-ban született István hercegnek 1290-ben már pereskedő dédunokái lettek volna. Ezt a korai korban is jól tudták, így a korai családtörténetekben egészen más jelöltekkel találkozunk. Pontus Heuterus Delfius 1584-ben megjelent genealógiai munkájában II. András király azonos nevű fia szerepel Félix és Márk

¹⁴⁴ Nagy Géza: A Croyak. Turul 30. (1912) 53.

¹⁴⁵ A kódex jelzete: Archives départementales de la Somme 4 G 2971. A kézirat leírását lásd Cartulaire du chapitre de la cathédrale d'Amiens. I–II. Szerk. Joseph Roux – Edmond Soyez. Amiens–Paris 1905–1912. (a továbbiakban: CCCA), I. vii–ix.

¹⁴⁶ 1284 február: CCCA II. 28. no. 485. (f. 42.)

¹⁴⁷ 1290 június 28.: CCCA II. 37–38. no. 494. (f. 103.)

¹⁴⁸ 1292. augusztus 28.: CCCA II. 42–43. no. 498. (f. 33.); „Prid. Idus Iun. [június 12.] Obitus Felicis Hungarie, militis nobilissimi condam condomini de Croyaco supra Somonam, filii natu maioris nobilissimi principis Andree Hungarie et domine Sibylle Cumane Venetarum, pro qua domina Margareta Sicilie, uxor domini Caroli, comitis Vadi, consobrina dicti Felicis per patrem sicut et matrem, fundavit missam perpetuam in capella Sancti Iohannis Baptiste, pro qua dedit huic ecclesie partem decimarum ville d'Arviller, in cuius anniversario dividuntur XX. sol. capiendi supra decimas d'Arviller.” – Nécrologe de l'église d'Amiens suivi des distributions aux fêtes. Szerk. Jean-Baptiste Roze. Mémoires de la Société des Antiquaires de Picardie 8. (1885) 364–365.

atyjaként.¹⁴⁹ Ez az András azonban – hitelt érdemlő források szerint – már apja életében elhunyt Halicsban.¹⁵⁰ Delfiusnál olvasunk először az állítólagos velencei származású édesanya eredetéről is, tudniillik azt, hogy Sybilla apja Pietro Cumani velencei szenátor volt.¹⁵¹ A másik jelölt 1589-ben bukkan fel Jean Scohiernek a Croy-családról írt művében.¹⁵² Kulcsfontosságú, hogy ez a Croy család nem azonos a dauphinéi Crouy-Chanel családdal. Itt ugyanis a legfényesebb hercegi dinasztiák egyikéről van szó, a burgundi hercegek egykori bizalmasairól, egy mai napig virágzó arisztokrata famíliáról.¹⁵³ Scohier úgy okoskodott, hogy a Croyok őse valójában a magyarországi hatalmát elvesztő IV. István magyar király volt, aki kénytelen volt Franciaországba menekülni, s ott fiát, Márkot egy helyi családba beházasítani. Ez még az előzőeknél is nyilvánvalóbb képtelenség.

Wertner Mór egy negyedik megoldással próbálkozott és megkísérelte közös nevezőre hozni a magukat magyar eredetűnek valló, címerükben Árpád-sávokat viselő három francia nemesi család, a Croy hercegek, a Crouy-Chanelek és a korújkorban kihalt Rumbeprék hagyományait. Az utóbbi család őse állítólag egy

¹⁴⁹ *Pontus Henterus Delfius: Genealogiae praecipuarum aliquot e Gallia, Francia ac Belgica familiarum VI. Antwerpiae 1583.* 49.

¹⁵⁰ *Wertner M.: Az Árpádok i. m. 456–457.*

¹⁵¹ Az előkelő Cumani család valójában a Velencétől délnyugati irányban 60 kilométerre, Padova közelében található Monselice városából származott. Az idővel Padovában is felbukkanó klán családfája sajnos nem rajzolható fel a 13. században – mindenesetre 1209 és 1212 között élt egy bizonyos Pietro Cumani Monseliceben. Vö. *Gérard Rippe: Padoue et son contado (Xe–XIIIe siècle).* Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome. 2003. (<http://books.openedition.org/efr/575#bodyftn62>, letöltés 2016. dec. 6.)

¹⁵² *Jean Scohier: La généalogie et descende de la très-illustre Maison de Croy. 1589.* 2.

¹⁵³ A hercegi család – amelynek ugyancsak van olyan tagja, aki a 19. században Magyarországon honosodott meg – 1953-ban helyezte el levéltárát a mons-i levéltárban. A Croy-archívumban őrzött legrégebbi fennmaradt irat a Croyok és a Rentyk között 1357-ben létrejött családi kapcsolatról ad hírt. Vö. *Marie Rose Thielemans: Les Croÿ, conseillers des ducs de Bourgogne. Documents extraits de leurs archives familiales 1357–1487.* Bulletin de la Commission Royale d'Histoire 124. (1959) 20–25. A Croy-hercegek közt a 15. századtól kezdve kimutatható a magyar származás tudata, amit okleveleik éppúgy bizonyítanak, mint a reprezentációjukban feltűnő ikonográfia. Ez utóbbira lásd *Réthelyi Orsolya: Gertrúd királyné és Szent Erzsébet a Németsalföldön.* Az Árpád-ház a Croy család reprezentációjában. In: Meráni Gertrúd 231–243. Ami az iratokat illeti, I. Miksa 1486-ban kelt oklevele szerint a Croy hercegek „ex vera et legitima progenie seu origine regum Hungarie” származnak. Kiadását lásd *Scobier, J.: La généalogie i. m. 58.* A Scohier-nél olvasható dokumentumot L. P. Gachard még látta a beaumont-i várban őrzött levéltárban, ám ez Thielemans idézett cikkének megírásakor nem volt kutatható. Vö. *L. P. Gachard: Notice des Archives de M. le Duc de Caraman, précédée de recherches historiques sur les princes de Chimay et les comtes de Beaumont.* Bulletin de la Commission Royale d'Histoire 11. (1846) 109–256.; *Thielemans, M. R.: Les Croÿ i. m. 1.*

Alexander nevű magyar herceg volt, aki elkísérte Szent Lajost 1248. évi keresztes hadjáratára. Mivel Rumbempré és Croy egyaránt Amiens közelében fekszenek, a helynevekkel azonos névalakú családok pedig egyaránt az Árpádok ezüst pólyáit viselték címerükben, s egymástól független magyar eredethagyományuk van, így Wertner Mór bizonyítva látta e családok közös eredetét.¹⁵⁴ Mivel azonban két 13. század közepe felé élő ős is szóba került András és Alexander hercegek személyében, ezért Wertner az elágazási pontot korábbi időben kereste. Így lelt rá – ismét csak Nagy Géza ötletét követve – III. Béla fivérére, Géza hercegre, aki bizánci száműzetésben halt meg.¹⁵⁵ Wertner feltételezte, hogy Géza akkor még ismeretlen nevű fiai közül az egyiket Alexiosznak nevezhették, akiből nyugatra kerülve esetleg Alexander lett.¹⁵⁶

A genealógus hipotézise részben beigazolódott. Vajay Szabolcs egy 1979-ben megjelent tanulmányában felhívta a figyelmet egy a sínai Szent Katalin monostorban található görög kódexre, amelynek genealógiai tárgyú glosszái között a száműzött Géza herceg utódaira vonatkozó információkat is találunk. Vajay kissé elfeledett cikkéből kiderül, hogy Géza görög földön a Ióánnész nevet vette fel, egyik fia pedig magyarul a Géza, görögül azonban az Alexiosz névre hallgatott. A szövegből kiderül az is, hogy II. András kis-ázsiai átkelésekor a Gézafiak rátámadták Szentföldről hazafelé igyekvő unokatestvérükre.¹⁵⁷ Aligha lesz egyhamar bizonyítható, hogy valóban Géza herceg utódai között kell-e keresni az amiens-i káptalan kéziratában felbukkanó András herceget, ám el kell ismerni, hogy Wertner feledésbe merült rekonstrukciója a leginkább hihető hipotézis.

Miként a fentiek mutatják, majdnem minden, amit a 12–13. század francia–magyar kapcsolatairól tudunk, részleteiben nehezen összeilleszthető mozaik-kockáknak tűnhetnek; mégis lenyűgöző e mozaikok változatossága és különös részletei, amelyek miatt a tárgyalt évtizedekben a Magyar Királyság és a francia területek közötti kapcsolat képe felülmúlja a más országokhoz fűződő viszonyról szerzett ismereteinket.

¹⁵⁴ Wertner M.: Kihaltak-e az Árpádok 1301-ben? i. m. 116–118.

¹⁵⁵ Nagy G.: A Croyak i. m. 53–54.

¹⁵⁶ Wertner M.: Kihaltak-e az Árpádok 1301-ben? i. m. 119–120.

¹⁵⁷ Vajay Szabolcs: Byzantinische Prinzessinen in Ungarn. Ungarn-Jahrbuch 10. (1979) 25.

FRANCE AND HUNGARY IN THE 13TH CENTURY:
CONTACTS, QUESTIONS AND OBSERVATIONS

by Dániel Bácsatyai

SUMMARY

While it is widely known that the principally French enterprise of the Crusades brought about a considerable migration to the Outremer, it often remains unnoticed that in the same time the medieval Kingdom of Hungary was also a chief target of the French settlers. The heydays of the dynastic, ecclesiastical and cultural relations between Hungary and the Kingdom of France were in the 12–13th centuries. The aim of this study is to illustrate aspects of these links by attempting to resolve certain riddles concerning some remarkable figures of the 13th century. Some of them were French rising to prominence in Hungary (like Queen Yolanda's cousin Hugo or the Constantinople aristocrat Anseau de Cayeux), others were Hungarians settling in France, such as the historiographer Andreas Ungarus, the emissary of the dukes of Champagne Jacobus de Hungaria, or the mysterious ancestors of the ducal house of Croÿ.